

ПРОФ. ІВАН ГОНЧАРЕНКО

**ЯК ВИХОВУВАТИ
наших дітей**

1956

ВІННІПЕГ

ЯК ВИХОВУВАТИ НАШИХ ДІТЕЙ

ПРОФ. ІВАН ГОНЧАРЕНКО

ЯК ВИХОВУВАТИ наших дітей

1956

ВІННІПЕГ

Всі права застережені
Published by
Ukrainian Trading Company
788 Main Street, Winnipeg 4, Man., Canada

All rights reserved

Видання "Української Торговлі" 788 Мейн,
Вінніпег, Ман., Канада.

Відбитка з місячника "Біра й Культура"

Printed by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada

1. ВАГА ВИХОВАННЯ.*

Великі люди вже давно звернули увагу на мистецтво виховання. Грецький філософ Платон писав: “Нема нічого більш божественного, як виховання. Тільки завдяки вихованню людина робиться справжньою людиною”. А Фридрих Великий, що мав змогу пізнати велику кількість людей, казав: “Хто має людей за хороших, той не знає цієї породи. Залишити людність на саму себе — жорстоко. Тільки виховання може щось із них зробити”.

Філософ Лейбніц: “Якби вдалося удосконалити виховання, ми обновили б рід людський”. І, нарешті, Кант: “Людина може стати людиною тільки через виховання. Вона є те, що з неї зробить виховання”.

“Нас до цього часу заїдає дуже велика кількість моральних і фізичних страждань, вад, спотворених нахилів, шкідливих блудів і тому подібного зла, від якого, очевидно, може нас позбавити тільки хороше виховання. Крім того, ми певні, що виховання, удосконалюючись, може багато поширити межі людських сил: фізичних, розумових і моральних. Принаймні, на таку можливість ясно

* Ухвалено Педагогічною Секцією УВАН у Нью-Йорку.

вказує і фізіологія і психологія” (К. Ушинський: Вступ до “Педагогічної антропології”).

Ось таку вагу вихованню надають великі мислителі. Але проходили цілі століття, а ці глибокі думки великих людей не тільки не здійснювались, а скоріше забувались. Найпершим і найголовнішим фактором виховання являється сім'я, а наше століття занедбало цей фактор. Навіть більше, в большевицькій ССРСР сім'я цілком свідомо руйнується й усувається від виховного впливу на дітей, бо вона “заражена” “буржуазною” ідеологією.

2. РОЛЯ СІМ'Ї.

Отже, у справі виховання дитини ХХ ст. висунуло на перший план громадські чинники. Можливо, що на це вплинуло соціалістичне вчення, особливо комунізм, який ставить інші вимоги перед педагогікою. Роль сім'ї значно понижується, уступаючи місце різним громадським чинникам, які мають виховувати людину, — громадського діяча. Занедбання сім'ї, як первісної громадської клітини, особливо згубно позначилось в ділянці виховання. І ми це бачимо тепер на власні очі. Очевидно, сім'я має свої виховні позитиви, властиві тільки їй, і вихованці, позбавлені цих

позитивів, на все життя залишаються з певними вадами у своїй психічній організації. Необхідно підкреслити, що роля сім'ї не тільки в ділянці виховання дітей, але й у громадському житті, як первісної громадської клітини, була й на майбутнє залишиться першорядною. Особливу ж вагу, нічим і ніяк не замінимо, має вона в справі виховання дитини.

3. ДОМОРОСЛА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА.

Виховати когось — справа надто складна і трудна. Алеж за цю справу беруться легко й без надуми. Найперші й найголовніші виховники є батьки, — як мати, так і батько. А чи задумуються батьки над тим, що то є виховати дитину і як її виховати? Кожна справа, за яку ми беремось, вимагає, щоб її раніш добре вивчити. Так, бухгалтер повинен добре вивчити бухгалтерію, ремісник повинен добре знати і матеріял, який обробляє, і як його обробляти, щоб виготовити певну річ. Тим більше, здається, виховники, хто б вони не були, повинні знати матеріял (дитину) і науку виховання, — педагогіку. Кажу “тим більше” тому, що похибки в цій справі можуть мати фатальні наслідки для вихованця, залишаючи його на все життя “покаліченим”. Вихователь має справу з живою людиною, і

цього ніколи не сміємо забувати. Здебільшого буває так, що батьки здійснюють педагогічну практику, яку вони набули в родині, з яких самі походять. Отже, панує т. ск. доморосла педагогіка. Система впливів такої педагогіки примітивна, і застосовують її незмінно до всіх хоч різних, з різними індивідуальними рисами дітей.

Наука педагогіки існує вже 2500 років. За цей час були великі педагоги, як Платон і Аристотель (Греція), Квінтіліян (Рим), Герbart (Німеччина), Руссо (Франція), Амос Коменський (Чехія), Сковорода й Ушинський (Україна), Песталоцці (Швейцарія), Пірогов (Росія) та ін. Усі вони дали цінний вклад у науку виховання. Але чи багато батьків знають цей вклад і використовують його?

Початок ХХ століття позначився великим поступом у дослідженні психічного життя дитини. У цій ділянці особливу заслугу має наш український психо-невролог проф. Іван Сікорський. Його праця "Душа дитини" мала тридцять видань, і була дуже поширена, особливо в Західній Європі. Без цих даних годі тепер братися до успішного переведення виховної роботи.

Найбільшим же сучасним злом є занедбання чи нерозуміння почуття

обов'язку батьків перед своїми дітьми. Найкраще виховати дитину, дати суспільству повноцінного, гармонійно вихованого члена його — це є найперший, найголовніший і святий обов'язок батьків. Цуратися цього обов'язку — значить відчужити від себе своїх дітей, спричинити взаємне нерозуміння в своїй родині, а в наслідок цього в суспільство вступають внутрішньо неорганізовані, морально нестійкі члени його.

4. РОЗУМІННЯ ПЕДАГОГІКИ.

Загально визначають педагогіку, як науку про виховання і навчання дитини. Педагогіка в загально прийнятому розумінні в центрі виховної роботи ставить особу дитини з її індивідуальними рисами і прямує до гармонійного (духового і фізичного) всебічного розвитку дитини, прищиплюючи їй моральні засади згідно Християнської Релігії. Дитина успадковує від своїх батьків як добрі, позитивні природні заложення, так і від'ємні. Завданням педагога є зміцнити й розвинути все позитивне і тамувати все негативне в дитині. Натомість комуністична педагогіка першим і головним завданням своїм ставить виховання борців і будівників комуністичного суспільства. Комунізм має свою мораль, якою керу-

ються комунари у своїй діяльності. Ця мораль вчить, що все те є добре й оправдане, що йде на користь пролетаріату. А тому, що інтереси пролетаріату уособлює диктатор, то комуністична мораль виправдує все те, що є на користь диктатури. У “передовій” країні соціалізму, в СРСР дітей і молодь виховують у дусі пролетарського інтернаціоналізму, совітського патріотизму і войовничого атеїзму. Це і є основні вимоги комуністичної педагогіки.

Виховні впливи, починаючи з перших днів немовляти й кінчаючи дорослою людиною, здійснюються оточенням, в якому перебуває людина. Першим таким оточенням являється сім'я, потім іноді дитячий садок, школа, далі товариство з вулиці, різні юнацькі організації і Церква. Кожний із цих виховних чинників має свої особливості і свій зміст, але найпершим з черги і найважливішим по значенню є сім'я, а в ній мати й батько.

5. ТРУДНОЩІ ПИЗНАННЯ ДУШЕВНОГО ЖИТТЯ ДИТИНИ.

Нелегка справа розуміти психічне дорослих. Тут на допомогу нам приходить дитини. Багато легше розуміти ходить власний досвід, власні самопочуття й переживання, що їх зберігає наша пам'ять. Спостерігаючи в

других прояви почуття страху, гніву, любови, радості тощо, ми можемо розуміти їх на підставі власних подібних почувань. Зовсім не те з дітьми, бо пам'ять дорослих нічого не зберігає з раннього дитинства. Душа немовляти надто обмежена й недорозвинена. Немовля нездатне мислити, не має й не може ще мати уявлень про зовнішній світ. Немовля не може ще чути, бачити, не розуміє, що то є звук, простір, час. Одним словом, немовля — страшенно безпомічне і, коли б не любовне піклування дорослих, мусіло б загинути. Порівнюючи з людським немовлям, малята тваринного царства куди досконаліші і в фізичному і в психічному розумінні. Напр., курча вже через кілька годин по виході з яйця рухається, бігає, твердо стоїть на ногах, може клювати зерно, точно його знаходячи й схоплюючи. Значить, воно має добре розвинений зір і має просторові уявлення, щоб, націлившись, схватити зерно. Уже в ці перші години курча легко впізнає свою матір, чує її голос і розуміє значення його, коли вона попереджає про небезпеку або знаходить поживу. На 3-й день умові здібності курчати майже рівняються з такими його матері.

6. ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ.

У педології розвиток дитини поділяють на певні періоди. Підставою такої періодизації може бути розвій психічного життя її. Отже можемо прийняти періодизацію проф. Ващенка, деталізувавши її де в чому даними проф. Сікорського. Це буде:

1. Безмовне дитинство: а/ душа немовляти в перші дні по народженні, б/ розвиток змислів, — слуху, зору й дотику (до 4-го місяця), в/ початок асоціативного мислення (від 4-го місяця до кінця 1-го року).

2. Період первісного творення мови (від 1 р. до 2 або 3 років).

3. Період гри або дошкільний період (від 3 р. до 6-7 р.).

4. Період об'єктивних інтересів (друге або старше дитинство у проф. Сікорського) — від 7 р. до 15.

1. Період формування світогляду (юнацькі роки у проф. Сікорського) — від 15 р. до 20-25 років.

7. ПЕРШІ ДНІ ПО НАРОДЖЕННІ.

Як уже сказано, немовля з'являється на світ слабим і безпомічним. Вага мозку немовляти дорівнює 460 гр., цебто одній третині дорослого. У немовляти розвинені тільки нижчі нервові центри, а саме центри рослинного життя, цебто продовгуватий мі-

зок. Із зміслових центрів, що збагачують пам'ять людини (великий мізок), розвинені, хоч і не вповні, лише смак і нюх. Зір, слух, дотик ще не діють, не розвинені. Вищі ж центри, асоціативні — (чуття, волі, ума), знаходяться в початковій стадії свого розвитку. У такому стані організм немовляти здатний лише до рослинного життя: воно ввесь час спить, прокидаючись від голоду, щоб прийняти поживу. І це нормально.

Прояви психічного життя немовляти перших днів і тижнів пов'язані з смаковими і нюховими враженнями. Дитина розпізнає їжу — молоко матері чи розбавлене водою молоко корови, і може не захотіти останнього. Подібний факт відмічає німецький психолог Прейер, якого дитина на 4-й день не захотіла прийняти розбавленого молока. У цьому факті вже проявляється воля дитини.

До запахів немовлята дуже чуйні. Вони (запахи) сильно збуджують нервову систему, і тим порушують сон і взагалі спокій дитини. Особливо дратують дітей різні перфуми. Слід про це пам'ятати матерям та нянькам. Разом з тим такі запахи сильно втомлюють дитину. Також знесилоють дитину хотіння й почування, коли, наприклад, вона довго залишається голодною. "У цьому розумінні питання

охорони й збереження душевних сил немовляти є більш важне, ніж турботи про фізичний його добробут”, підкреслює проф. Сікорський.

8. РОЗВИТОК СЛУХУ, ЗОРУ Й ДОТИКУ.

Перші 3-4 місяці є важний період у житті дитини. За цей час вона вчиться слухати, бачити й дотикатися. Цебто, у цей час завершується формування зміслів слуху, зору й дотику, а ці змісли являються найважливішими апаратами людини для пізнання зовнішнього світу. Вони найголовніше джерело, ба єдине джерело психічного розвитку. Навчитись користуватися цими апаратами є нелегке завдання для дитини. Наші змісли являють собою дуже складні нервові прилади. Характерною особливістю їх є те, що нервові проводи, які передають зовнішні враження якогось зміслу до центрального (головного) мозку, тут, у ньому, мають проміжні побічні нервові прилади, завданням яких є саморегуляція, або найдоцільніша установка зміслового апарату, щоб зовнішні враження відбилися яскраво, повно, сильно. Оволодіти цими апаратами (зміслами), на яких базується розвиток усього психічного життя людини, навчитись користуватися ними, — це є завдання дитини в перші 3-4 місяці. Розмаїте багатство

довколішнього світу пізнається, головно, двома змислами — слухом і зором, а з цих двох — більшу вагу має слух, як стверджують психологи. Це твердження базується на тому, що розвиток глухих дітей відбувається повільніше, ніж сліпих, такі діти тупіші. Отже опікуни немовлят повинні особливо уважати на нормальний хід розвитку слуху, а потім зору.

На кінець другого й на третьому тижні діти починають слухати. На це вказує стулювання очей при кожному сильному звукові. На кінець 2-го або й третього місяця дитина добре чує й розрізняє звуки, повертає голову й наставляє вухо до звуку. На 4-му місяці дитина повинна правильно віднайти напрямок звуку. Якщо ні, то це свідчить про те, що дитина відстає в духовому розвитку. І тут потрібні вправи, щоб це направити. Мама чи нянька з різних боків озивається до дитини (ку-ку!), аж поки вона не обернеться на її голос. Добре для таких вправ вживати дзвінок з мелодійним звуком. Дзвонити таким дзвінком треба з різних напрямків, поки дитина не навчиться скоро й точно відшуквати його.

Переважає значення слуху в розвитку духових здібностей людини так стверджує російський педагог П.

Лесгафт у своїому творі: “Виховання дитини і його значення”: “Слухові сприйняття більш усього сприяють розвиткові уяви, тоді як зорові — більш реальні, речеві. Перші більш впливають на вироблення уяв про час, тоді як другі переважно формують уяву просторових відносин. Тому що розвиток мислі (думання) вимагає часу, то збудження через змисл слуху впливають на розвиток абстрактного мислення, а значить і на освіту людини взагалі більше, ніж інші змисли”.

Дитина й сама вправляється в слуханні. Часто можна спостерігати, як дитина, прокинувшись зо сну, починає перебирати ручками й ніжками, роблячи різні шуми. До цих шумів вона прислухається. Тому не слід зразу брати дитину на руки й виносити на світ, бо тоді зорові враження заступають слухові.

При розвиткові зору спостерігаємо в дітей найперше нерухомий зір. Далі дитина починає міняти напрямок зору, скеровуючи його на різні предмети. Нарешті, вона привчається розглядати щось, як цілість, або окремі місця якогось предмету. Для вправ при розвиткові зору дитини добре користуватися т. зв. “зайчиком” при денному світлі, а при вечірньому освітленні — тінню від різних предме-

тів на стінах дитячої кімнати. Треба тільки вважати, щоб “зайчик”, так і тіні на стінах рухались поволі, особливо спочатку, щоб дитина встигала за ними переводити свій зір. І знов, такі вправи не повинні перетворювати дитину.

Щодо розвитку дотику, то перші такі сприйняття дитина має через губи й рот, приймаючи корм матері. Трохи пізніше дотик сприйняття розвивається в пальцях рук, бо дитина любить усе ними хватати. Нарешті і все тільки немовляти реагує на зміни температури.

9. НЕРВОВО-ПСИХІЧНА ГІГІЕНА.

Нервова система дитини надто чуйна, і тому треба дуже обережно ставитись до дитячих нервів. Рекомендують додержуватись такої нервово-психічної гігієни в перші три місяці:

1. Не треба спішити, прискорювати психічний розвиток дитини. Він і без того природно йде скорим темпом. Приспішення може бути небезпечне.

2. Потрібно оберегати дитину від сильних і довготривалих вражень: і те й друге втомлює і знесилює нервову систему. Втома виявляється в поганому настрою й сльозах. Дитина може втомлюватися через довге слухання, розглядання чогось, від сліз, за-

Бібліотека
Української Бapтистської
Теологічної Семінарії
м. Львів
інв. № 246

пахів, від процесу ссання. Корисно дитині час від часу побути одній в спокою, самостійно спостерігати оточуючий світ.

3. Необхідно забезпечити дитині достатній і спокійний сон. Не слід будити немовляти. Перші тижні, а особливо перші дні немовля повинно провести в тиші, в напівосвітленому приміщенні. Безсонниця у дитини вказує на хворість або природну нервовість і вимагає вказівок лікаря.

4. Обстановка дитячої кімнати повинна бути проста, з малою кількістю речей, щоб дитина не витратила занадто нервової енергії, розглядаючи їх. Давати нові речі в дитячу кімнату можна по 4-м місяці і то поволі, чергово. Перші тижні й місяці ліпше не давати забавок. Хай діти знайомляться з власним тільцем.

5. Не слід повивати й колихати дітей. Це не тільки не корисно, а скоріше шкідливо. Здорова дитина й так засне, а коли не спить або плаче перед сном, то це ознака перевтоми нервової системи. Повивання зв'язує свободу дитини не лише у фізичному розумінні, а, можливо, впливає негативно і на її духовість, діючи, як певного роду психічний прес.

6. Дитині не треба помагати сидіти, поки вона настільки не окріпне, що сама зможе сидіти. Перші її спро-

би сісти, — це тільки необхідні вправи для скріплення м'язів. Крім того передчасне сидіння шкідливо впливає на нерви дитини. У сидячому положенні дитина бачить оточення своє в іншому вигляді, як у лежачому. Якраз оце заплутує її й пригнічує нервову систему.

10. ПОЧАТОК АСОЦІЯТИВНОГО МИСЛЕННЯ.

Психологи стверджують, що період у житті дитини, починаючи з 4-го місяця і до кінця 1-го року, є найважливіший. У цей період починається та вища духовна діяльність дитини, яка відрізняє людську дитину від тварин навіть вищих, як слон, собака чи мавпа. До 4-го місяця дитина вчилася володіти своїми змислами. Це були акти психо-фізичні. Тепер же сприйняті враження дитина починає обробляти, пов'язуючи (асоціюючи) їх з попередніми, розподіляючи окремо подібні, узнає нові враження, як такі, що вона їх уже сприймала. Це вже є робота мислі, — акт чисто психічний.

Перший такий акт свідомости в дитини з'являється найчастіше тоді, коли вона вперше пізнає свою маму чи ту особу, що найбільше піклується нею. Отже, цей період характеризується, поперше, здібністю дити-

ни узнавати попередні враження (переважно зорові та слухові) і, подруге, виявлення живої радості дитиною при акті узнавання. Це є початки мислення. Дитина активно шукає нових вражень з оточення.

11. ЗОВНІШНЯ УВАГА.

У зв'язку з цим у неї розвивається увага, перш за все зовнішня. Виявляється вона в концентрації нервово-психічних сил дитячих на сприймаемому враженні. Така увага виявляється у раптовій затримці дихання. У такому стані зовнішнє враження сприймається з найповнішою точністю, і таким переноситься до мізкової кори головного мізку. Як довго дитина скупчує свою увагу, — це залежить від ступені уваги й сили волі в дитини. Ступінь і сила уваги є показник нормального чи ненормального ходу психічного розвитку дитини.

Слабкість уваги, а тим більше відсутність її вказують на повільність розумового поступу чи вади його. У таких випадках слід робити вправи на зміцнення уваги. Для цього треба показувати дитині нові речі, яких ще не було в її оточенні. Такі речі дадуть нові зорові сприйняття. Що більше буде таких сприйнять, цебто, що більше буде пророблено таких вправ.

то більше зміцниться увага дитини.

Відомо, які малі діти рухливі — ручками, ніжками, головою. Не треба думати, що це тільки гімнастичні вправи: це є скоріше вправи на розвиток ума, мислення. Проф. Сікорський щодо цього зазначає: “Експериментальні досліді відносно пам’яті й асоціації незаперечно доказали, що відправною точкою спогадів служать м’язеві чуття й м’язеві рухи. За таких умов найменший рух в організмі може мимоволі спричинити роботу думки. Дитина в своєму розумовому розвитку наслідує цей закон природи і, безнастанно рухаючись, створює в своїй пам’яті проміжні члени, збудження яких може стати колись відправним пунктом спогадів і розумових процесів”. Тому й не слід повивати дітей, а давати можливість по-більше рухатись.

На 5-6 місяці дитина вправляє рухи рук, щоб зробити ці рухи доцільними. Це робиться під керівництвом очей. Треба розуміти, що пов’язання рухів рук з рухами очей являє собою трудне завдання для дитини, яке потребує довгих і настирливих вправ. Це належить до важніших психологічних актів.

Далі дитина вивчає себе й усвідомлює себе від інших предметів оточення. Вона багато бавиться ніжкою.

Спочатку бере її руками, як сторонній предмет з оточення. Але на диво вона відчуває, що цей предмет (ніжка) дає їй такі ж сприйняття, як і ручки або губи (сприйняття через дотик). Поволі дитина усвідомлює, що ніжка ця належить їй також, як і ручка. Так же само усвідомлює дитина своє ухо, око, ніс тощо. Корисно тоді давати дитині дзеркало. Воно повинно бути гарною навчальною забавкою.

12. РОЗВИТОК УЯВИ.

Відомо, що кожне зовншнє враження через змисли поступає в мізкову кору, в т. зв. асоціативні центри. Там воно лишає свій слід, свою відбитку. По цьому сліду ми можемо по потребі відновити (пригадати) це враження так, наче б ми його знову сприймали. Це є здатність уяви. Поволі вона розвивається в дітей після 7-ми місяців. Для дитини це є велика новинка, яка її дуже дивує й радує. Оскільки для розвитку уяви мають значення слухові враження, як це було сказано раніше, то слід про них подбати в цей період. Можна для цього використовувати різні дзвіночки чи гру на грамофонних плитівках, або що інше.

Пам'ять, цебто асоціативні центри сприйняття вражень, у дітей (до 1-го

року) надто слаба. Тому діти потребують так багато вправ на закріплення зовнішніх вражінь. Слабкість пам'яті, трудність асоціацій і відновлення вражінь пояснюється анатомічною ще недорозвиненістю мізку, бо ці центри в цей період ще тільки ростуть і розвиваються.

На слабкість дитячої пам'яті (слабкість відновлення попереднього враження) вказує такий випадок. Дівчину 14 місяців взято від матері на 5 тижнів. Коли вона повернулася до матері, то зразу не пізнала її. Через два дні помітно було, що дівчина ніби намагається щось пригадати, занепокоєна цим і, нарешті, на 3-й день вона таки признала свою маму.

13. ПЕРІОД ПЕРВІСНОГО ТВОРЕННЯ МОВИ (ВІД 1-ГО ДО 3-Х РОКІВ).

Започатковані з 4-го місяця життя дитини процеси збагачення пам'яті, розвитку ума й уяви, неухильно відбуваються й далі в наступні роки. Це збагачення асоціативної пам'яті тісно пов'язане з ростом мізку дитини, який сильніше відбувається аж до 7-го року життя. За цей час асоціації незмірно поширюються, уточнюються, набирають яскравості й сили. Пам'ять росте.

Але крім цих процесів, наступні роки мають ще свої специфічні власти-

вості. Так, період від 1-го року до 2-го й 3-го (беручи загально) є періодом розвитку мови. У мізковій корі головного мозку є особливий центр, т. зв. центр мови. Найвищі тварини не мають його і тому не здатні мати якусь мову. Уже протягом першого року дитина виконує підготовчу роботу для вивчення мови. Як опановує вона змісли слуху, зору, те ж саме й з мовним апаратом. Цей апарат — губи, язик, піднебіння, гортань — потребує певної установи при виголошенні окремих звуків чи слів. Відповідно й якнайкраще установити цей апарат — довга і тяжка робота. Цю роботу дитина виконує уже в першому році.

На початку (ще в 1-му році) діти вимовляють голосні звуки (а, о, е, і) або сполучення (гу-гу-гу). Трохи пізніше починають вимовляти перші слова, що означають найбільш знайоме й близьке дітям (мама, тато, баба, няня). Проф. Вашченко підкреслює велику цікавість у дітей до мови дорослих. Діти, звичайно, виявляють велику радість, коли з ними розмовляють. При цьому обличчя в них оживляється й вони самі починають і собі "гулити", не зводячи очей з дорослого. Так само маленькі діти дуже люблять, коли їм співають. Тому матері, керуючись здоровим ін-

стинктом, давно вже зложили для таких дітей пісеньки й віршики. В Україні, напр., дуже поширені, як віршики цього типу, — “Ладки-ладусі”, “Сорока-ворона”, “Зайчику, зайчику, де ти бував”. Характеристично, що всі вони закінчуються специфічними рухами (закладанням пальців дитині, положенням ручок на голову і таке інше), що дуже подобається дітям.

Але це все була лише підготовка до справжнього вивчення мови, яке настає після 1-го року життя й тягнеться до 2-го, а в деяких дітей і до 3-го року. Таке запізнення пояснюється індивідуальними особливостями дітей. Одні з них намагаються вимовляти слова механічно, наслідуючи старших. Часто такі діти не розуміють того, що говорять. Другі силкуються розуміти те, що вимовляють. Тому цей процес у них узалежнюється від їх розумового розвитку і через те запізнюється. Треба думати, що це останнє ліпше.

Діти поволі ускладнюють свою мову, починаючи від одного слова. По числу сказаних слів можна догадуватись про кількість окремих уявлень і окремих асоціацій, що їх дитина може вмістити за раз у своєму умі.

Навчаючись мови, діти ще не можуть правильно вимовляти слова, так, як їх вимовляють дорослі. Витво-

рюється своерідна дитяча вимова. Іноді й дорослі у розмові з дітьми наслідують їх. Цього не слід робити, бо цим побільшується труднощі дитини, примушуючи її фіксувати в пам'яті неправильні звукові образи. Неправильну вимову у дітей слід зараз же виправляти своєю правильною вимовою, хоч і не слід покищо добиватись цього від дітей, якщо вони мають у цьому труднощі.

Із сказаного слідує, що в розмові з дітьми або навіть в присутності їх треба говорити повільно, виразно й чітко. Тоді діти будуть легше розуміти сказане, легше й краще набудуть собі моторові образи (цебто, образи вимови звуків і слів). Мова ж є могутне знаряддя не тільки обміну думки, а й творення їх. Тому так уважно треба ставитись до навчання мови дітьми, щоб їх мова була досконалим знаряддям.

Із усього вищесказаного ясно, як важливо, щоб першою мовою дитини була мова рідна, мова українська. Тоді дитина легко навчається, й ця мова позостається для неї на все життя справді рідною. І ясно, що й усе оточення дитини, в якому вона росте, мусить говорити тільки українською мовою, — тоді дитина швидше розвивається в своїй мові. Це дуже важливе для українських родин.

14. ПЕРІОД ГРИ, АБО ДОШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД (3-7 Р.).

Період від 3-го до 7 років небезпідставно називають періодом гри. У ці роки гра являється найхарактернішим проявом дитячої психіки й заняття. Проф. Ващенко про цей період каже: “Це один з найцікавіших періодів у житті людини. Його характеризує надзвичайно швидкий розвиток психічних здібностей”. А відомий російський письменник і філософ Л. М. Толстой зазначає: “Від п’ятирічної дитини до мене — тільки один крок. Від немовляти ж перших днів до п’ятирічного — страшна віддаль”.

Істотною й необхідною ознакою цього періоду є гармонійне поєднання процесів розвитку чуття, мислі й волі в єдину індивідуальну особистість. У цей період творяться основи вдачі (характеру) людини, і проявляються особливості обдаровання її (якщо вони є). І дуже важливо, щоб вони зростали в національно рідному оточенні.

Проф. Сікорський так підкреслює вагу гармонійного виховання: “Поскільки цінність людської індивідуальності залежить не так від сили й розміру окремих проявів її душі, як від їх гармонійного поєднання, то правильний хід процесів душевного розвитку в цьому періоді має важне

значення для дальшої їх еволюції. Навпаки, однобічність розвитку, затримка в розвитку якогось складника (чуття, волі), тепер послужить причиною майбутніх недомагань і вад індивідуальної вдачі". Теж саме стверджує і проф. Віховська: "Гармонія залишається найвищою ціллю виховання, бо без такої гармонії немислиме щастя людини".* ("Die Harmonie bleibe das höchste Ziel der Erziehung denn ohne Harmonie ist kein Glück denkbar.")

Як же дотримати такої гармонії, коли вихователь помічає відставання якогось складника (найчастіш це може бути воля)? Є тільки один шлях: це відповідні вправи на зміцнення й розвиток слабшого складника. М. Рубінштейн у своїй праці "Кризис семьи, как органа воспитания" каже: "Треба добре вдуматися в те, що здатність удосконалюватись через відповідні вправи є основна здатність, в якій вся сила людини".

Суть виховання волі полягає в прищипленні навиків до виконання нами обов'язків. Людина має певні обов'язки перед Богом, перед своєю нацією, перед самим собою й перед своїм громадянством. До цієї

* В. Віховська: Виховання дитини в сім'ї.

обов'язковости треба привчати дітей уже з 3-го року. Вчасно й добре буде вже тепер давати дитині найелементарніші розуміння Бога й навчати молитись Йому хоч би просто "Господи, помилуй". Але пильнувати, щоб дитина регулярно виконувала це щоденно, рано й увечері, стаючи побожно перед Образом. Це перший обов'язок.

Другий. Дитина повинна своєчасно вмиватись і, по змозі, сама одягатись.

Третій. Дитина повинна тримати в порядку свої речі, гри й забавки. Під час гри діти розкидають свої забавки, і часто й густо так і залишають їх, кінчаючи бавитись. Неодмінно треба кожний раз настирливо вимагати, щоб усі забавки після гри були приведені до порядку й поставлені на своє місце. Старанне виконання всіх таких обов'язків, — це й будуть вправи на зміцнення волі.

І ясно, що до цього треба долучувати й національний, наш український додаток. Свідома національно мати багато внесе свого при вихованні дитини за цієї доби.

Відома особлива вразливість дітей і їх емоційність. Загально пояснюють це збудженністю їх нервової системи. Але це не зовсім так. Головна причина тут в тому, що в них ще не роз-

винений головний мізок, як центр ума й волі. Тому враження зовнішнього світу цілком попадають у продовгуватий мізок, центр інстинктів і простого чуття (голоду, температури, задоволення чи незадоволення). Пізніше такі враження будуть частково попадати і в головний мізок, і керуватись умом і волею, які будуть тамувати гостроту проявів чуття. Хоч діти цього періоду дуже вразливі й емоційні, але самі їх чуття неглибокі, слабкі й нестійкі. Тому вони легко забувають своє збудження, коли попадають в інше оточення.

Особливістю дитячої психіки якраз у цю добу являється егоцентризм і анімізм. Не знаючи оточуючого світу, природно є дитині уважати себе “центром світотвору” (егоцентризм). Вона в центрі всього, і все для неї. При певних честолюбних задатках вдачі це може легко розвинути в егоїзм, себелюбство. Тому проф. Ващенко рекомендує поборювати дитячий егоцентризм. Найкращим засобом для цього служать групові гри. Про це буде мова пізніше.

Анімізм (одухотворення) є до деякої міри протилежна егоцентризмові риса. Коли при егоцентризмі дитина замикається в собі й у своєму поступованні керується власним “я”, то анімізм виводить її за межі свого

“я”, оживляє неживе оточення, примушує перевтілюватися в щось інше, порівнювати його до себе, і тим глибше пізнавати його. Отже, завдяки анімізмові природа перестає бути чужою й незрозумілою для дитини. “Тому роля дитячого анімізму корисна, і поборювати його в дошкільний період немає підстав”, говорить професор Ващенко.*

Асоціативне мислення є найпростіший і найлегший вид мислення. Воно не вимагає психічної енергії. Спричинені якимсь зовнішнім враженням образи самі з'являються і легко пов'язуються в пам'яті, без зусилля нашої волі, як то буває в мріях. Таке мислення розвивається в дитини ще з 1-го року. Воно ще панує й на початку цього періоду, але вже на 4-му й 5-му році його поволі витисняє т. зв. проектне або конструктивне мислення.

В іграшках діти ставлять якусь мету й плянують свої дії. Напр., діти хочуть побудувати міст через уявлену ріку, насадити сад, перевести гру у війну, зробити інсценізацію казочки тощо. Таке проектне мислення сильно сприяє розвитку пам'яті й волі у дітей.

* “Дитяча гра”, див. “Час” ч. 53 за 31-го грудня 1948 р.

15. РОЗВИТОК ЧУТТЯ.

Із психічних складників у цьому періоді сильніше всього розвивається чуття. Уже в 2-му періоді помітно в дітей чуття страху, гніву й ревнощів. Ревнощі є чуття, що походить з гніву і близьке до нього. Проявляється воно в дітей тоді, коли вони бачать прояви ласки не їм, а комусь іншому. Спеціально людське почуття сорому проявляється не раніш 3-4-го року за спостереженням проф. Сікорського.

На початку цього періоду або й раніш з'являються й т. зв. вищі чуття: естетичні й моральні. Такі чуття в дітей треба плекати. Естетичні чуття не є тільки потребою прикрасити життя, а й служать до удосконалення й полегшення психічного життя, скеровують стремління людського духа до ідеалів правди й добра.

Діти люблять розглядати різнокольорове скло (аби не гостре) чи інші предмети різного офарблення і їм цього треба побільше. Також подобаються дітям правильні симетричні форми речей, як і правильні плавні рухи їх.

Особливе задоволення й заспокоєння в дітей викликають мелодійні звуки голосу, передовсім музикальні звуки. Через музику й співи вони знайомляться з ритмом, який відчу-

вали вже раніше в колискових піснях матері. Тому саме дітям і подобаються танці дорослих, як плавні, ритмічні рухи, і вони навіть намагаються наслідувати їх.

Вищою формою морального чуття є релігійне. Воно є одним із природних почувань людини, і нехтування чи не визнавання його є річчю протиприродною. Релігійне чуття базується не тільки на свідомості залежності людини від Вищої Сили, а ще більше на захопленні величчю, розумом, доцільністю й красою всього видимого. Тому необхідно, починаючи з 3-го року, збуджувати й зміцнювати в дітей як не розуміння, то відчуття Бога, як безмежно доброго, справедливого й всемогутнього Творця всесвіту, Який піклується про нього, а в першу чергу про людину. Розвиток релігійного чуття в дитинстві спричиниться пізніше до спрямування всієї індивідуальної вдачі людини на шлях високої християнської моралі. Для розвитку цього чуття батьки повинні давати дітям найелементарніші поняття про Бога, як доброго Батька всесвіту, Який піклується про все, Ним створене, навчати дітей молитов, починаючи з коротеньких і поволі ускладнюючи їх.

16. РОЗВИТОК УМА.

Розвиток ума й пам'яті залежить від багатства сприйнятих вражінь із зовнішнього світу. Найбільше цих вражінь поступає через змісли слуху й зору, а тепер також і дотику. Спочатку лише дотиком дитина пізнає форму предметів, їх віддаль і фізичні властивості: твердість, м'якість, шоркість, пружність тощо. Щоб вивчити просторову віддаль предметів і правильно її оцінювати, дитина робить силу-силенну різних рухів і переміщень речей то наближаючись, то віддаляючись від них, поки це просторове питання не буде опановане. Німецький психолог Прейер твердить, що малі діти часто падають тому, що неправильно оцінюють віддаль речей.

Корисно тепер давати дітям т. зв. інтелектуальні гри. Із загальних неясних уяв якоїсь речі чи явища вони виробляють точне розуміння речі з індивідуальними відмінностями її.

Прикладом ігор на розвиток інтелектуальности дитини можуть бути такі:

1. Дотиком розпізнати річ (ключ, годинник, олівець, ложка, ручка до писання і т. ін.);

2. По голосу відгадати, хто говорить;

3. З вигляду визначити довжину речі;

4. По запаху розпізнати яблуко, грушу, помаранч, цитрину, огірок, цибулю, часник і т. д.;

5. Визначити колір речі (кулі, різнокольорового паперу) чи назвати кольори веселки;

6. Називати дерева;

7. Указати різницю між дубом і березою;

8. Називати збіжжя;

9. Указати різницю між житом і пшеницею, ячменем, вівсом, просом, гречкою і т. д.;

10. Чим відрізняється літак від трактора і т. д.

11. Чим відрізняється трамвай від поїзда і т. д.

Уже, починаючи з 4-х років, діти дають безліч питань різного характеру своїм близьким. Ці питання слід задовольняти у зрозумілій і приступній дітям формі. Цим також розвивається пам'ять дітей, збагачуються знання їх.

17. РОЗВИТОК ВОЛІ.

На виховання волі слід звернути особливу увагу. Вона перш за все характеризує людину. Що з того, що людина буде мати вільні задуми й знання, а не в силі їх здійснити. Великих людей перш усього характеризує настирлива й незламна воля. Отож, починаючи з цього періоду,

слід звернути на це особливу увагу.

Початок волевого акту є хотіння або думка. Вони ніби попередній і підготовчий етап волі. Недоконане хотіння є незавершений волевий акт. Невдачі у виконанні хотіння можуть створити в дитини непевність та сумніви в свої сили й здібності.

Тому необхідно, щоб завдання дитині були посильні і завжди доводились до кінця. Такі завдання, особливо на початку, повинні відповідати її хотінням. Слабкість волі виявляється в нездатності дитини здержувати сльози, сміх, гнів, соромливість, а також керувати сечовим міхурем. Остання, взагалі, може бути мірилом розвитку дитячої волі. Також на недорозвинену волю вказують незграбність, розпорошеність уваги, кепсько розвинена мова. Навпаки, спокійна і самовладна дитина з певними точними рухами свідчить про нормальний розвиток у неї волі.

При слабості волі потрібно робити вправи на зміцнення їх. Ці вправи базуються на тому, що волеві акти, між іншим, викликаються мислями, мислі збуджують волю. Отже, англійський психолог Джон Лок рекомендує вводити в душу дитини "систему інтелектуальних мотивів", які уже своєю присутністю в душі викликають вольове напруження. На-

приклад, часто дітей опановує страх. Дитина боїться сама піти в темну кімнату. Тут можна впливати навіюванням, рішуче підкреслити, що в темній кімнаті нема нікого й нічого, що загрожувало б дитини, і що взагалі непотрібно чогось або когось лякатися. Потім давати доручення дитині: піди і принеси певну річ, яка лежить на столі чи в якомусь кутку. Корисно цю думку деталізувати: обійди стіл праворуч, витягни вперед руки, щоб не наткнувся на шафу. При такому завданні гострота чуття страху буде гальмуватися думкою, як пройти і знайти потрібну річ.

Також треба слідкувати, щоб завдання, які дитина ставить собі, напр., у грі, доводилися нею до кінця. Якщо потрібна була б для цього допомога старших, то треба допомогти. Навчати і виправляти волю найкраще показом живих прикладів. Приклад найсильніше впливає на душу дитини. А тому лише мужні матері і мужне оточення взагалі може виховати мужніх і сильних дітей.

18. ГРИ Й ЗАБАВИ.

Всі характерні особливості психічного розвитку дитини цього періоду, на які вказано вище, розвиваються й набирають сили в процесі ігор і забав. Гра — то переважна атмосфера,

в якій відбувається навчання і самонавчання дітей. Прейер (німецький психолог) про дитячі гри каже, що це не є гри, як звичайно, — це справжня дитяча школа, в якій вони пізнають світ і розвивають свій ум. Це видно з того, як діти скупчують свою увагу на цих грах і з яким зусиллям волі їх виконують. Психологічна аналіза дитячих ігор цього періоду дозволяє розбити їх на 3 групи.

1. Перша група — це гри й забави на закріплення зовнішніх вражень. Дитині необхідно сотні разів бачити одну й ту ж річ, чути повторно ті ж звуки, безперестанно відчувати зовнішній світ, сприймати й пізнавати його всіма п'ятьма змислами, щоб зовнішні явища перенести до свого ума й задержати там назавжди. Наприклад, дитина психолога Прейера відкрила покришку чайника, зацікавилась цим і потім повторила цей рух 79 разів, поки його опанувала. Значить, і м'язевий образ цього руху і асоціативний слід (у великому мізку) скріпились достатньо лише після повторення 79 разів.

2. Другу групу складають ті гри, в яких дитина усвідомлює себе, як джерело і причини руху й явищ. Тут дитина любить пересувати й переставляти речі, пересипає й переливає

щось, руйнує, будує, кидає каміння у воду і т. д. В психологічному відношенні такі гри дуже важні й необхідні: вони зміцнюють особистість дитини, збуджують особисту ініціативу і формують волю. Так розвивається самостійність і незалежність, самоопанування, — одним словом, розвивається характер.

3. Третю велику й важнішу групу складають гри, в яких виявляється різноманітність дитячих комбінацій. Тут уже проявляється творчість дитини, експеримент. Такі гри служать розвиткові т. зв. проектного мислення і зміцнюють волю дитини.

Дорослим нелегко зрозуміти сенс дитячих ігор і забав, а тому треба дуже обережно ставитися до них і не втручатися. Лише уважно спостерігати їх і, коли діти звертаються за чимсь, — допомагати. Нерозумно поступають ті няньки й опікуни, які самовільно втручаються в дитячі гри, переймають на себе ініціативу, подають дітям усе готове. Так можна знищити творчий почин дітей, затримати природний розвиток, убити ініціативу й прищепити дітям пагубну звичку, що все для них повинно бути приготоване.

Окремий вид становлять групові гри, в яких бере участь цілий гурт дітей. Такі гри дуже важні для розвит-

ку соціального чуття в них. Дитина порівнює свої сили й сприт з іншими і змагається, щоб бути ліпшою від інших. Але відчуває потребу взаємного розуміння й координації спільної дії. Діти люблять такі гри, бо тільки в гурті може бути весело.

19. ПЕРІОД ОБ'ЄКТИВНИХ ІНТЕРЕСІВ. ВІД 7 ДО 15 РОКІВ.

Збільшення й ріст голови дитини відбувається за два періоди: 1-й — від народження до початку 7-го року голова росте швидко. Від початку 7-го року й до юнацьких років (15-22-25 років) — голова майже не росте разом з цілим організмом. У цей наступний період психічний розвиток дітей значно поширюється й активізується. Коли перед цим діти переважно бувають вдома й навколо дому, то тепер вони вступають до школи. Тут відкривається для них новий світ. Поряд з впливами сім'ї все більше впливів зазнає дитина від школи й нових товаришів. Дуже важно, щоб ці впливи не заперечували одні других, бо то викликало б хаос у розумінні дитини, розгубленість і дезорієнтацію. Це підірвало б для дитини авторитет як школи, так і батьків, і зле відбилося б на її вихованні.

Коли дотепер у розвитку психіки дитини переважало чуття, то тепер

на першому місці виступає розвиток ума, а потім і волі. Велику частину цієї роботи перебирає на себе школа, але є проблеми, які повинні бути розв'язані в родині. Це перш усього проблема статевого виховання.

Як уже було сказано, діти у віці 5-6 років звертаються з безліччю питань до своїх близьких. У числі цих питань може бути й питання про народження дітей і взаємини статей. У більшості батьки уникають знайомити своїх дітей з цим питанням, і тоді діти знайомляться самі через старших своїх товаришів, часто й густо небажано, викривлено. Іноді діти, відчуваючи в цьому щось заборонене, починають фантазувати, концентруючи на цьому свою увагу, і це може мати небажані наслідки на розвиток і формування особистості. Треба не уникати цих питань, а своєчасно й уміло пояснити дітям цей закон природи.

Сексуальне життя сильно заложене в надрах біологічної природи людського організму. У дітей сексуальні інстинкти іноді проявляються в т. зв. ерогенних зонах: оболонка рота, язика, ділянка молочних залоз, тощо. Це буває під час ссання, цілування, погладжування, тертя і т. д. Завдання

статевого виховання у дітей полягає в тому, щоб нагромадження енергії, сексуальної по своїй природі, перенести на другі цілі, досягнення яких дасть насолоду й задоволення вищого порядку. Гри, спортові забави, групові танки, художня творчість, різні види громадської роботи, — усе це різні форми перенесення (або за Фрейдом “сублімації”) сексуальної енергії.

Дитячу цікавість щодо взаємин статей слід задовольняти тільки тоді, коли вона виникає у них і вони з цим звертаються до старших. Без того не слід торкатися цього питання. “Жодні балачки про статеве питання з дітьми не можуть додати щось до тих знань, які і без того придуть у свій час... Статевий інстинкт, інстинкт великої діючої сили, коли його залишити в первісному “дикому” стані або посилити “диким” вихованням, може бути антигромадським явищем. Але пов’язаний і ушляхетнений соціальним досвідом, досвідом одности з людьми, дисципліни і гальмування, — він становиться одною з основ самої високої естетики і самого високого людського щастя... Статеве виховання і повинно полягати у вихованні інтимної поваги до питань статі, яка називається цнотливістю” (А. Макарен-

ко — “Книга для батьків”). “Добра родинна атмосфера, взаємощанування батьків є необхідна умова доброго виховання взагалі і статевого зокрема. В такій атмосфері стриманості й чистоти статевої потяг з бігом часу може проявлятися у творчому пориві як у галузі обраної праці, так і в галузі служіння своєму народові, своїй батьківщині. Той же Макаренко каже: “Молодий чоловік ніколи не буде любити свою наречену й жінку, якщо він не любив своїх батьків, товаришів, друзів. І чим ширша область щієї не статевої любови, тим шляхетніша буде і любов статева”.

Другою особливістю цього періоду є збудження й розвиток почуття любови до своєї батьківщини, до свого народу. Це питання в умовах нашого перебування на чужині дуже трудне. Трудність полягає в тому, що наші діти не мають або не зберегли в своїй пам’яті картин природи рідного краю чи картин свого дитинства, пов’язаних з батьківщиною. А всі ці картини є той психічний багаж, що його ми любимо і ним дорожимо усе своє життя; він є ґрунт для чуття патріотичного. Але ж не можемо цього виховання природного чуття лишити на призволяще, бо тоді воно зовсім замре, а з наших дітей ми виростимо яничар. У наших умовах, поскільки

школа не може прийти нам на допомогу, розвиток цього чуття мусимо зосередити в себе в родині. Слід частіш розказувати дітям про рідний край, багатства і красу його, показувати краєвиди його, порівнювати з тутешніми, читати відповідну дитячу літературу. Одним словом, перенести увагу дітей на національний ґрунт.

Добре, ба навіть необхідно створити дітям національне оточення з наших же дітей, в якому вони провадили б вільні дні й години. Такі товариства дітей, підібрані відповідно віку, повинні бути під керівництвом досвідчених педагогів. Робота в них повинна вестись за добре обдуманним і розробленим планом.

З цим питанням близько в'яжеться й питання національної гідности. Під цим розуміємо нашу національну рівновартість і рівноправність. Ми, дорослі, виховані під тиском факту нашого поневолення чужими народами, здебільшого, самі не маємо такої гідности. Факт власної державности має велике виховне значення для розвитку цього чуття. А всеж, наша історія дає гарний матеріал для прищеплення чуття в дітях. Це безперервне змагання українського народу за свою свободу, шляхетність визвольної боротьби. У цьому наша національна гордість. Вона і є підста-

вою нашої національної гідности.

Розумінню національної гідности ніяк не перечить, а, навпаки, є її складовою частиною, необхідність дисципліни й добровільної підпорядкованости своїм керівникам. Така дисципліна є підставою національної єдности, цементує національний організм. Треба прищеплювати відразу до отаманії, до хворобливих амбіцій.

В останній період (формування світогляду) ще більше зменшуються впливи родини. Натомість, на першому плані стає школа, середня й вища, та товариство в них. Також і відповідні юнацькі організації громадського характеру мають великий вплив на формування світогляду. Батьки із ролі авторитетного вихователя спроквола переходять на ролю старшого досвідченого товариша.

20. РОЗУМІННЯ РОДИНИ.

Після цих елементарних даних про психічний розвиток дитини, які повинен знати кожний, хто береться за справу виховання, переходимо до другої частини нашої теми, до розгляду умов родинного оточення, до ролі батьків взагалі та ролі батька й матері зокрема. Насамперед, мусимо уточнити, що таке родина, які її властивості. Загально прийнято розуміти під цим, перш усього, наявність фі-

зичних складників її: батька, матері й дітей. Але вони не становлять суті родини.

Передовсім, це — духово-моральна суспільна клітина, яка прищеплює дітям альтруїзм на ґрунті батьківського інстинкту. І ось тут, щоб родина мала дійсну таку духову суть, дуже важно, щоб молоді люди, які вступають у подружжя, взаємно і по щирості себе добре перевірили. Чи можуть вони створити оту духову єдність? Чи їх психічні складники тожні, взаємодоповняючі, чи запеченні, взаємовиключаючі? Чи не занадто вони індивідуалісти, що не поступаються своєю особистістю й своєю свободою? Які їхні погляди на родину, на дітей? Чи розуміють вони свої обов'язки одно перед другим і перед дітьми? Чи розуміють вони справу виховання і як? Нарешті, чи розуміють вони і чи здатні на самообмеження і жертвенність?

Підкреслюємо щирість у такій взаємоперевірці, бо інакше то буде самообман, який принесе розчарування, а, може, й трагедію родинного сумісного життя. Літературним прикладом негативної родини, якій бракує отієї духової єдності, є родина Тараса Бульби із відомої повісті Гоголя. Коли батько забирає своїх синів у військовий похід, то мати, яка не сміє

перечити цьому, цілу ніч сидить коло сплячих синів і проливає гіркі сльози. Вона нізащо не пустила б їх від себе, якби сміла. Вона не тільки не забила б зрадника сина, а, певне, раділа б його особистому щастю. І становище її в родині — не повновартісного друга свого мужа, а його рабині, — теж далеке від нашого розуміння.

Вище вже було зазначено, що на дітей найсильніше діє живий приклад батьків, їх життєва практика, що повсякденно відбувається перед очима дітей. А тому батьки повинні самі бути добре вихованими, і своїм поступованням здійснювати ідеал, який хотіли б втілити у своїх дітей. Спробуємо визначити цей ідеал.

21. ІДЕАЛ ВИХОВАННЯ.

Перш за все, виховані діти повинні бути добре підготовлені до самостійного життя, повинні мати сильну, незалежну волю під контролею розуму.

Подруге, повинні вміти розбиратися, критично оцінювати складні явища сучасності, робити висновки і рішення для власного поступовання.

Потрете, повинні бути релігійними, щоб у таких рішеннях і цінуваннях керуватись високою християнською мораллю.

Четверте, повинні стреміти до власної свободи, а також шанувати свободу й гідність інших.

П'яте, треба прищепити дітям обов'язковість. Діти легко роблять те, до чого мають охоту. Але життя складається з цілого ряду обов'язків, — в особистому житті, у взаємостосунках з іншими, громадських і національних. Діти повинні зрозуміти, що в обов'язковості є зміст життя, і ставитися до обов'язків треба любовно, розуміючи їх необхідність. Тоді виконання їх буде легким, і дасть чисте моральне задоволення.

Шосте, починаючи з 1-го року, прищиплювати почуття правдивості. "Die Wahrhaftigkeit — wichtige Moment in der Erziehung". "Правдивість є той талісман, який ніколи не тратить своєї сили, і який ми повинні дати незаплямованим нашим дітям на їх життєвий шлях", — каже проф. Віховська ("Виховання дитини в родині").

Сьоме, виховувати послух, особливо в період з 1-го до 6-го року. Для цього має особливе значення авторитет вихователя. Про це завжди слід пам'ятати батькам, і взаємно його підтримувати в інтересах самих дітей. Крім цього, неслухняні діти бувають тоді, коли їм все безоглядно забороняється. Треба розрізнати важне й не

важне, і не за все карати дітей. Усякий наказ і розпорядження вихователя безумовно повинні бути виконані. Але, даючи наказ, вихователь повинен ураховувати вагу його й сили вихованця, і тоді вже застосовувати всі засоби для його виконання. Але, привчаючи дітей до послуху, треба дати їм розуміння того, що все те, що вони повинні виконувати, є розумне й корисне або для них самих, або ж для інших, для їх близького оточення. Було б нерозумно й шкідливо привчати дітей бути сліпим знаряддям чужого свавільства. Отож, поряд з цим треба розвивати в дітей (особливо в період об'єктивних інтересів 7-15 р.р.) самостійне критичне думання.

Восьме. Виховувати в дітей мужність. Відстоювати себе, свої переконання, говорити правду в вічі, хоч би вона була й неприємна тим, до кого звернена.

Дев'яте. Прищепити патріотичне чуття любові до свого народу, до своєї батьківщини.

А разом з цим треба конечно виховати в дитині і глибоке закохання до своєї батьківської національної Віри.

Виховуючи такі позитивні моменти в дітях, слід пильнувати за проявами почуття заздрости в них. У самому зародкові треба це почуття таму-

вати, нищити, бо, розвинувшись, воно буде джерелом страждань людини, буде отруювати радість життя. Уже дітям можна дати розуміння того, що природа не однаково обдаровує людей, і що щастя й радість людини не в тому, що вона має і як багато того має, а як вона дані дари природні розумно використовує. Отже, треба привчитись радіти з того, що маєш, а не страждати тим, що мають інші. Гарним прикладом цього може бути особа нашого філософа Г. Сковороди, який учив, що кожній людині природою визначене певне місце чи певна роля в житті. Пізнати своє місце — у цьому щастя й призначення людини.

Далі, слід привчати дітей до самообмеження. Не можна потурати дитячим забаганкам. Що легше й шкідливіше батьки виконують такі забаганки, то більше дитина їх виявляє. Наступить, нарешті, момент, коли батьки не всіляк будуть задовольнити бажання дитини. Крім того, у дитини, не при звичаєній до самообмеження, потім можуть розвинути пристрасі, які порушують гармонію розвитку, і неминуче наступить кара або природи (різні хвороби), або кара суспільства.

Також слід звернути увагу на одну уславлену рису нашої вдачі. Це наша

неорганізованість у часі. Завжди і всюди ми спізнюємося: до церкви, до театру, на побачення, і навіть на роботу. Звідси часто маємо неприємність і для себе, і для других. Тепер час дуже "тісний". На кожну годину припадає багато справ до поладження. Тому мусимо все своєчасно й точно виконувати. До цього треба привчатися з дитинства, аж поки виробимо відповідну звичку точности й акуратности.

Як точність у часі, таке ж значення має порядок, лад з нашими речами. Як часто ми не знаходимо потрібних у цю хвилину речей, і скільки витрачаємо на це часу! Це також свідоцтво неорганізованости нашої вдачі. Отже, кожна річ повинна мати своє місце: на робочому столі, у кімнаті, у господарстві і т. д. Дитина перш усього мусить тримати в порядку свої гри й забавки.

22. ВИВЧЕННЯ ДИТИНИ.

Вивчення дитини слід починати з вивчення природних залогень її вдачі, з яких розвинеться у майбутньому характер людини. Тоді будемо знати, в якому напрямку слід діяти, що потрібно тамувати в дитині, а що розвивати, щоб вислід був якнайкращий. Людина, як вона є в дорослому віці, уявляє з себе поєднання

двох складників. Першим складником є те, що вона успадковує від батьків або через них від своїх предків, другим — праця виховання, впливи оточення, а також праця людини над собою. Обидва ці складники є великої ваги й рівноцінні. Успадковане багатство, або, як німці кажуть “Erbgut”, є той ґрунт, на якому завдяки праці формується людина. Цей ґрунт може бути бідний чи багатий, але без праці над ним він не дасть наслідків. Знов же й велика праця на бідному ґрунті в наслідках своїх обмежена.

Про значення спадковості так говорить німецький учений Плате: “Чи ми вродливі, чи ні, чи довго зберігаємо на своїй голові волосся чи рано лисіємо, як довго ми живемо, чи наша вдача весела чи, навпаки, ми переважно сумуємо й хникаємо, чи природа уділила нам великі таланти, чи тільки можемо захоплюватися талантами других, — усе це залежить не від нас, не від нашої доброї волі, а від будови й складу тієї непомітної спадкової маси, яка колись була в ставих клітинах наших батьків”.

Ще можемо бачити вагу спадковості ось із таких прикладів. Проф. Петроградського університету Ю. Філіпченко у праці: “Що таке еugenіка” каже, що “в одному науковому дослідженні розглядається доля на-

щадків двох рідних сестер, серед яких нераз траплялися шлюби у близьких спорідненнях. Обидві ці сестри, як та кож їх батьки, були цілком здорові, але вже в першому поколінні їх нащадків трапився один випадок божевільля. У третьому поколінні було вже 5 божевільних і 2 глухонімих, у четвертому — 9 божевільних, 3 ідіоти і 2 глухонімих і, нарешті, у п'ятому поколінні, яке складалося із 22 членів, було 5 божевільних, 5 ідіотів, 3 слабоумних і 3 глухонімих, цебто дві третини цього покоління були ненормальні, з тяжкими психічними ушкодженнями”.

Другий приклад, — доля нащадків однієї власниці притону, яка до того ще була гіркою п'яницею. Це було в Англії. Умерла вона 1827 р. “За 75 років кідькість її нащадків, цебто, дітей онуків і правнуків, досягла 800 осіб, Але що ж: щонайменше 700 із них були раз чи й більше покарані судом (очевидно, за різні злочини), 37 було засуджено на смерть, 342 були п'яницями і 127 — проститутками. Звичайно, — додає автор, — було б багато краще для суспільства, коли б ця жінка взагалі не мала жодних нащадків”.

Ось які трагічні наслідки дає нездоровий “Erbgut”.

23. СПАДКОВІСТЬ ПСИХІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ.

Спадковість психічних властивостей людини ще й на сьогодні є одна з найтрудніших проблем педагогічної психології. Років 35 тому російський учений, психолог і педагог П. Лесгафт ("Воспитание ребенка и его значение") був тієї думки, що дитина успадковує лише темперамент і обдаровання, розумові здібності. Такого ж погляду тримається ще й тепер сучасний український педагог проф. Ващенко. Але більшість учених дослідників-генетиків є тої думки, що дитина успадковує не тільки темперамент, обдаровання, а й багато різних нахилів і уподобань вдачі своїх батьків. До таких належить Джемс Селлі, М. Грем'яцький, Ю. Филипченко, Рейнінгер, Сковорода, Ушинський й ін.

24. ТЕМПЕРАМЕНТ.

Розгляньмо питання темпераменту. Різні люди по різному сприймають подразнення, реагують на зовнішні враження. В одних ці реакції бистрі, але не глибокі, поверхові. Вони можуть скоро чимсь захопитися, але також скоро й легко забути про те, і скерувати свою увагу на щось інше. Враження з навколишнього світу ніби швидше перебігають по поверхні їх

свідомости, не залишаючи там глибшого сліду. Ось такі реакції — швидкі, легкі, скороминущі — характеризують темперамент сангвінічний. Люди з таким темпераментом легко й весело дивляться на світ Божий, нічим особливо не переймаються. Як ті метелики, що пурхають з квітки на квітку, так і вони безтурботно проходять шлях свого життя, скоро забуваючи свої невдачі й неприємності. Сангвініки люблять товариство й є бажаними членами його, бо оживлюють і упрямлюють його своїм веселим, безтурботним настроєм. Отже, із трьох психічних складників людського духу сангвініки мають найбільше розвинене чуття. Інтелект і воля у них менше розвинені, їм бракує гармонійності в розвитку цих трьох складників.

Другим темпераментом, в якому так само переважає чуття, — є темперамент меланхолійний. Але меланхолік є антипод сангвініка. Він реагує на подразнення поволі, але глибоко. Враження ззовні не зразу, а помалу, опановують його, але опановують глибоко й стало. Йому властиве явище наростання внутрішніх переживань у наслідок якогось подразнення, і ці переживання можуть бути невідповідно сильніші за їх причину, — подразнення. Отже, на якусь незначну образу сангвінік зареагує відразу, але

скоро й забуде про неї. Меланхолік же спочатку майже не зверне на неї уваги, але пізніше пригадає її, буде все більше думати про цю образу, з різних боків обмірковувати її, аж поки вона опанує ним, створюючи гнітучий настрій. Меланхолікам властиве зосередження над внутрішнім життям, над своїми переживаннями. Позитивним у меланхоліків є їх розвинене глибоке чуття, нахил до аналізу й інтелектуальних справ. Вони можуть бути творцями різних наукових теорій. А негативним — замкнутість, відчуженість від товариства і самонавіювання кепського, гнітучого настрою, що може розвинутися у песимізм.

Як в основі сангвініка й меланхоліка є чуття, так основою двох інших темпераментів—холеричного й флегматичного — служить воля. Відмінні між собою вони знову різними реакціями на подразнення. Холерик реагує швидко, сильно й глибоко, флегматик навпаки — поволі й слабо. Холерик нестримно, рішуче йде до мети, переборюючи перепони. На цьому шляху він мало рахується з іншими, йому часто бракує такту. Він не міркує над тим, які можуть бути наслідки його потягнень, а спішить їх перевести в життя. Через це часто попадає в конфлікт з тими, з ким дово-

диться йому мати справи. Це робить його неприємним членом суспільства.

Флегматик так само може бути впертим і настирливим у своїй життєвій практиці. Але при цьому він зберігає спокій і рівновагу. Не хвилюється сам, не хвилює й інших. Усе робить з повагою та з розумом. Повільні реакції дають йому змогу більше обмірковувати свої потягнення, тому він тактовніший і приємніший у поводженні з іншими. Позитивними рисами флегматика є його зрівноваженість, душевний спокій і наполегливість у праці. Негативними може бути надмірна повільність у дії й байдужість.

Основні риси темпераменту проявляються досить рано, коло 7-го року, а остаточне завершення його буває в 15-16 років, отже, під кінець періоду старшого дитинства.

Поскільки душа людини складається з чуття і волі, то в житті майже не зустрічаємо людей з яскраво окресленим якимось одним темпераментом. У дійсності маємо схрещення різних темпераментів, але з перевагою якогось одного з них.

Наявність переважаючих темпераментів може характеризувати не тільки поодиноких людей, а й цілі народи. Так, уважають голандців флегматиками, французів — сангвініками.

Нашій українській вдачі властиві флегматичність та холерико-меланхолійність.

25. ОБДАРОВАННІСТЬ.

Другим складником психічної спадковости є обдарованність, або розумові здібності. Розрізняють загальну й фахову. При загальній обдарованності людина виявляє високі здібності у всіх галузях знання. Фахова ж проявляється в якійсь одній, як, наприклад, математики, музики, поезії, педагогіки, філософії й т. ін. Такі здібності можуть іноді проявлятися в ранньому дитинстві, у 4-5 років.

У психології стверджують, що певні визначні таланти притаманні певним родам, і передаються з покоління в покоління. Так, напр., М. Грем'яцький у своїй праці: "Що таке спадковість і як вона проявляється в людини" наводить такі факти. У сім'ї німецького музика Баха в п'яти поколіннях було не менше п'яти видатних музик; в роду знаменитого математика Бернуллі було дев'ять визначних математиків; у сім'ї відомого художника Таціана було 9 видатних художників; український рід Сікорських так само дав ряд талановитих постатей і т. д. "Дуже можливо, — стверджує Ю. Филипченко ("Спадковість") — що закони Менделя керують спадко-

вістю цілого ряду духовних властивостей людини. В кожному такому випадку виключний талант або геній, хоч би музикальний, одержує повний асортимент усіх факторів даної обдарованости. Останнє можливе тільки при умові, що предки вже мали всі ці фактори, хоч би й розподілені між різними особами, і тоді буде зрозуміло, чому у виключних талантів завжди були, хоч менше, але все ж обдаровані в тій же галузі предки”.

У повсякденному житті ми часто зустрічаємо людей з різною обдарованістю, тому це явище не може викликати у нас сумніву. Треба тільки пам'ятати при цьому, що це є успадковане багатство, дари природи, які одначе потребують великої праці над собою, щоб могли виявити себе, свою велич.

Але темпераментом і обдарованістю не обмежується спадкове багатство, отой “Erbgut”. Насправді, ми самі без фахових дослідів у повсякденному житті можемо спостерігати, як діти успадковують різні нахили й уподобання своїх бабків. Цитований уже вище Грем'яцький у тій же книзі (“Що таке спадковість і як вона проявляється у людини”) каже: “Хоч те, що вчені взнали про спадкову передачу, є дуже важне, але залишається

ще знати багато більше. До цього часу незрозуміло, як найдрібніші, непомітні живі клітини — яйце і живчик — можуть передавати безчисленні прикмети людини, риси його характеру, голос, нахил до деяких хвороб та інші дрібні особливості". А згадуваний уже Ю. Филипченко в книжечці. "Що таке еугеніка" зазначає: "Передачею всіх прикмет керують особливі закони спадковості. І через ці закони одні особливості проявляються частіш і в більшого числа нащадків, другі — рідше і в меншого числа їх; одні притаманні обом статям, другі зустрічаються лише в однієї і т. д." Відомо, напр., що хвороба кровотечі, т. зв. гемофілія, передається від діда до онука по мужеській лінії. Передається вона жіночою статєю, хоч самі жінки на неї не слабують.

26. ТИПИ ЛЮДСЬКОЇ ВДАЧІ.

Підставою різних спадкових нахилів та уподобань являються два основні типи людської вдачі: егоїзм та альтруїзм. Різняться між собою вони тим, що егоцентрики ставлять на перше місце своє я, свої власні інтереси, а альтруїсти стремлять гармонійно поєднати інтереси свої особисті з інтересами других. Егоцентрики переважно егоїсти, не хотять зважати на других, а намагають-

ся використати їх для себе, для своїх інтересів. Альтруїсти ж керуються правилом Христової науки, — любити ближнього, як самого себе. На громадській роботі вони служать громаді чесно, ідейно, тоді, як для егоїстів громадська робота є джерелом їх добробуту, або задоволення честолюбства.

На основі егоцентризму можуть розвинутиися два типи людської вдачі: лицемірний та честолюбний. Такі назви дає їм згадуваний уже вище П. Лесгафт. Третій же тип, добродушний в основі своїй має альтруїзм. Той же Лесгафт так характеризує ці типи. Лицемірний — це тип, який не любить праці й, по можливості, уникає її. Звідси нахил до хитрости й до обману. Любить вихвалитися й вивищувати себе перед нижчими і запобігати перед вищими. Нездатний до глибоких міркувань і аналізу, але здатний схоплювати зовнішність, поверховість, форму, а не суть явищ. Це тип фальшивий, який у цей спосіб ніби намагається закрити свою внутрішню беззмістовність. Люди цього типу егоїстичні і чванливі.

Честолюбний тип характеризує холодний егоїзм і розрахунок, аби відзначитися і не бути звичайним, як усі. Це тип мстивий і злорадний, його тішать чужі невдачі, а сльози не

зворушують. Йому властиве почуття заздрости, коли хтось інший має кращі успіхи, ніж він. Заздрість же родить ненависть до конкурента і спричинює страждання. Розумові здібності його пересічні, він нездатний до творчих поривань, але любить блиснути мудрим словом чи запозиченою ідеєю, якби власними. Уважний до своєї зовнішності, до одягу. П. Лесгафт підкреслює, що “образа чи кара, особливо, коли дитина не вважає їх справедливими, можуть примусити її зовсім облишити діло, впасти в повну апатію і, навіть, довести до самогубства”. Риси цього типу іноді чітко проявляються уже в 8-9 років.

Нарешті добродушний тип. Цей тип, до деякої міри, протилежний першим двом. Коли для перших перевагу має зовнішність, форма, то добродушний намагається збагнути внутрішню суть речей і явищ. Любить заглиблюватись, аналізуючи їх. Не звертає уваги на свою зовнішність, і не любить виставляти себе на показ. Любить поволі й спокійно займатися ділом і сам собою розпоряджатися. Охоче виконує вимоги інших, коли справедливість і конечність їх йому доведуть. Такі діти мають чуття власної гідності. До інших вони ставляться щиро й сердечно. Не роблять вибору між бідними й багатими, знатни-

ми й звичайними, а ставляться до кожного відповідно до його внутрішніх якостей. Примусові міри, а тим більше кари впливають на них від'ємно і викликають спротив. Недоцільні вимоги й нерозумне бездушне поводження з ними може зовсім знівечити їх. Вихователям треба бути дуже обережними з дітьми цього типу, пам'ятаючи, що м'яке, любовне слово впливає на них більше і розкриває їх серця перед вихователем.

Прикладом добродушного типу дитини може бути Мирон із оповідання І. Франка "Малий Мирон". Він спостережливий, і сам доходить того, що люди "очима бачать, а ушима чують". Автор правильно підкреслює, що коли його добре виховують, то з нього вийде добрий громадський робітник, борець за людську правду, хоч сам буде нещасливий. Коли ж знівечать його, заб'ють його індивідуальність, його природні нахили й здібності, то вийде з нього п'яниця й розбишака.

27. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ДИТИНИ.

Щоб знати всі оці успадковані властивості дитини, потрібно її пильно вивчати. Методом вивчення є спостереження і записи їх у формі щоденника. Уже вираз лица немовляти перед і під час годівлі може виказувати

деякі риси її майбутньої вдачі. Похепливе і жадібне ссання може свідчити про певну агресивність, прояви холеричного темпераменту. Щасливий спокій і задоволення, з яким дитина одержує материнне молоко, будуть свідчити про нормальний фізичний і психічний розвиток немовляти. Особливо цікаво спостерігати дітей, навіть конче необхідно це робити, у дошкільний період (3-7 років). Які гри і забави цікавлять дитину? Як вона любить бавитися, — сама чи в товаристві інших? Перше буде вказувати на зародки інтровертованого характеру, а друге — екстравертованого. Переважаючі настрої дитини: афекти гніву чи радости, страху тощо. З якою швидкістю міняються ці настрої?

Дані спостереження на ці питання вже будуть виявляти темперамент і тип дитини. Такі записи слід батькам час-від-часу перечитувати, аналізувати й обмірковувати.

28. ЗАВВАГИ ДО РОДИННОГО ЖИТТЯ. ЗГОДА.

“Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона”. У цих словах народної пісні виявлена висока педагогічна мудрість українського народу. Справді бо, коли в сім’ї панує добра згода і

спокійна атмосфера, то цим уже забезпечуються основи доброго виховання. Це ж саме підкреслює й німецький педагог Рейнінгер (“Erziehung des Kleinkind”): “Дитяча душа потребує гармонійного спокійного оточення, щоб могла розвиватися, рости й кріпнути”. Під доглядом батьків у домашньому оточенні розцвітає дитяче серце, творяться звички, прокидається розум і душа готується до добра чи зла. “До добра чи до зла” — це в найбільшій мірі залежить від батьків, від того, які приклади в родинному оточенні дають вони дітям. Отже, першою умовою сприятливого родинного оточення є однозгідність між батьками. Де цього нема, руйнується дитячий спокій і рівновага, діти стають нервові, незносні. Вони повинні ставитися з однаковою пошаною й благоговінням до улюблених батьків. Коли ж вони бачать між ними сварки, бучі й чують взаємні нарікання, тоді дитяче серце почуває себе формально розкряним, бо ті святі почування дитячого серця топчуть, бруднять самі батьки. У такому випадку батьки втрачають авторитет і повагу, коли діти вже старші.

Як глибоко вражає чуйну дитячу душу сварка батьків між собою, про це говорить московський педагог С. Шацький у своїй книзі “Годы иска-

ний”: “Мало хто розуміє, яка то гостра річ для дитячої душі сварка батька й матері. Прокидаєшся вночі. За стіною сварливі подразнені голоси. Завмираєш, прислуховуєшся... Робиться жаль зразу обох, жаль усього життя. Поринаєш головою в подушку, затуляєш вуха, щоб не чути було... Прислуховуєшся — знову... Я розбитий, переляканий, стаю на коліна, гірко плачу й шепочу, обливаючись сльозами: “Добрий Боженьку, помири тата й маму!” Молюсь і молюсь до самозабуття, аж поки знесилений і вимучений не засипаю”.

Особливо небезпечно є для виховання дітей педагогічні розходження в батьків. Коли дитина має лягати спати, а коли вставати, взагалі режим для дітей, чи ніякого? Коли й на яке кіно можна йти дітям? Ось на такі й подібні питання бракує в батьків домовленості. Найгірше, коли спречання про це ведуться в присутності тих же дітей. Діти, звичайно, стають на боці того, хто їм потурає. Проти того ж з батьків, хто їм щось забороняє, у них наростає почуття неприязні.

29. САМООПАНОВАННЯ БАТЬКІВ.

Надзвичайно важливим моментом у поведженні з дітьми є спокійне до них ставлення, і то за всяких обста-

вин. Не можна вимагати від звичайної людини постійного спокою за всяких обставин, але в поведженні з дітьми спокій і рівновага повинні бути дотримані. Батьки мусять про це завжди пам'ятати і бути самоопанованими, зрівноваженими. Значення самоопановання в суспільному житті так характеризує німецький педагог Förster: “Для сучасного людського життя самоопановання так само потрібне, як точний, незмінний закон руху зірок на небі. Якби зірки собі рухались, як ластівки в повітрі, то скоро світ був би руїною. Лише зірки підлягають законові даному, а людина мусить сама навчитися зважити на інших, щоб їм не перешкоджати. Інакше, вона буде усунена з їх товариства. Що для лева паща, для орла очі, для птахів крила, то для людини самоопанування, рівновага. Хто її не має, той занепадає в житті”. Люди, що не звикли, або не хочуть себе тримати в рамках, часто посилаються на свої нерви. Це тепер модно. Насправді ж це проста невихованість, розгнузданість. Така розгнузданість у родинному житті затроює атмосферу родинного оточення і часто робить родинне життя нестерпним. Нещасні ті діти, що виховуються в такій атмосфері!

30. АТМОСФЕРА ЛЮБОВИ Й РАДОСТИ.

Найкращі й найважливіші умови доброго виховання, — це родинна теплота, де панує любов і радість. Здається проста й природна річ — батьківська любов, але розумно любити дітей мало хто вміє. Спостерігаємо в житті дві крайності. Перша, — батьки занадто суворі до дітей, усе їм забороняють. У такому випадку замість любови прищиплюється дитині чуття страху й скритність. Дитина боїться батків і криється, таїться від них. Внутрішнє життя, її інтереси проходять без контролю батків. Це приводить до відчуження. Крім того, брак теплої батківської любови так сильно впливає на дітей, особливо малих, що не тільки пригнічує їх психічно, а й затримує, гальмує їх фізичний ріст, як це показують досвіди сиротинських будинків. У серці таких дітей, замість добрих почуттів, гніздяться страх, неприязнь, замкнутість, черствість, а потім розвивається хитрування й жорстокість. Гарним літературним прикладом до цього може бути образ Чіпки в романі Панаса Мирного: “Пропаша сила”. Обдарований Чіпка дійсно пропав для суспільства, бо в дитинстві його дитяче серце не було зогріте батківською любов'ю.

Теж саме можемо сказати й про

Чічікова з поеми Гоголя: “Мертві душі”. Великий психолог підкреслює його безрадісне, холодне дитинство. “Життя на самім початку зустріло його якимось кисло-холодно: ні друга, ні товариша в дитинстві”. Про матір автор не згадує. Вмерла вона чи ні, але дитина-Чічіков не знав, що то є матірня любов, його серце не було зігріте теплом і ласкою матері. Батько ж вічно хворий і суворий, умів тільки карати сина. А до цього ще його наука: “Учись, Павлуша, та найбільше старайся догождати вчителям і начальникам. З товаришами не заводься: вони тебе доброму не навчать. А якби прийшлося, — то з багатими, щоб міг мати від них якусь користь. А найбільше бережи, ощаджуй гроші: це найбільш надійна річ на світі”. Не дивно після цього, що у Чічікова розвинулись практичний ум і сильна воля до наживи. Ці складники не тамувалися, не врівноважувалися шляхетними альтруїстичними чуттями, і тому з нього вийшов черствий і підлий егоїст.

Нормально, успішно дитина може рости лише під благодійним промінням батьківської, а особливо матірньої любови, як рослина під сприятливим промінням сонця. Під впливом любови розкривається душа дитини, і запопадливо вбирає в себе все, що

дає оточення, контрольоване батьками. Під страхом душа ніби стискається й замикається, і діти ростуть за-туркані.

Не слід впадати в другу крайність, коли з надмірної любови все потурається дітям, усе дозволяється, розумно те чи нерозумно. Це вже слабкість. Тоді батьки втрачають свою керівну роллю й обертаються у виконавців дитячих забаганок. Найчастіш такі діти бувають вередливими. Вони скоро перенасичуються, втрачають інтерес до простого трудового життя, утрачають радість буття. Найчастіш така нерозумна любов буває з боку матерів до дітей-одинаків. Педагогічна мудрість нашого народу подає щодо цього таку пораду: “Ой мати, мати, не пести так сина, бо бідна на світі пещена дитина; бо світ не батько, а доля не ненька, — загине у світі би-лина ніжненька!”

Не гарячої й пристрасної любови потребують діти, а тепла, доброї, теплої сердечности. Найкраща виховна лінія є середина між постійною суворістю й добродушною м'якістю, що потурає у всьому дитині. Треба цікавитись і знати внутрішнє життя дитини, її запити і по змозі задовольняти всі потреби її, що сприяють здоровому росту.

Німецький педагог Рейнінгер ствер-

джує, що “дитинство кожної дитини повинно бути радісним, веселим, легким, світлим, бо це є ґрунт, на якому виростає людина” (“Erziehung des Kleinkindes”). Як любов, так і чуття радості мають велике позитивне значення не тільки для дітей, а й взагалі для людського життя. Почуття радості позитивно впливає на фізіологічні процеси в організмі, зокрема кровообіг, посилює їх. І м’язева і нервова енергія мобілізується, а тому вся праця, як фізична, так і духовна, відбувається легше й продуктивніше. Коли в сім’ї панує така атмосфера, то діти в такій сім’ї успішно ростуть і розвиваються. Їм прищиплюється світлий, життєрадісний погляд на світ Божий і доброзичливе ставлення до інших. Радість у дитинстві спричиниться до вироблення пізніш здорового оптимізму, а це є умова нашого здоров’я й добробуту. Тоді, як песимізм, хникання, кепський настрій підривають наше здоров’я, знижують життєздатність і творчі здібності людини вбивають, — при оптимізмі легше переносити всякі життєві невдачі й неприємності. Песимізм знесилоє людину і може розвинути у своєрідну хворобу духа. З такою хворобою можна і слід боротись і то в самому зародкові її. Поборює песимізм лише чуття радості й бадьорість.

Нерозважно поступають батьки, коли в присутності дітей ведуть розмови про свої матеріальні труднощі. Діти, переймаючись гризотами старших і не маючи змоги допомогти їм, даремно тільки засмучують своє радісне дитинство.

Для посилення здорової, життєрадісної атмосфери в родині слід завести й щорічно відбувати родинні свята. Це будуть дні іменин кожного члена сім'ї і якісь події в родині, що їх слід відзначити. Подарунки в такі свята, хоч і які вони будуть недорогі, зміцнять і посилять чуття радості у виновника свята, бо вони свідчать про любов і увагу до нього. Мати в родині є джерело її тепла й шляхетних почувань. Отже, від її уміння й бажання буде залежати влаштування й переведення таких свят. Вони можуть бути бідні матеріально, зате повинні бути багаті духовим змістом.

31. АВТОРИТЕТ БАТЬКІВ.

До умов доброго родинного впливу слід зарахувати ще авторитет батьків. Питання авторитету важливе в педагогічній практиці. На ньому базується вся сила впливу вихователя. Авторитет то є добровільно визнаний і обов'язковий припис, моральний закон, який зобов'язує охоче й незаперечно виконувати всі розправи й

накази авторитетної особи. В основі авторитету лежить довір'я до його досвіду й доброї волі діяти на благо тим, на кого спрямовані й поширюються його впливи. Отже, підкреслюємо довір'я й добровільну, охочу підпорядкованість йому. Де нема такого довір'я й добровільної підпорядкованості, там авторитет втрачає свою силу. Тому там і не може бути жодної виховної роботи. Примус не замінить авторитету. Саме через це, — як важливо для батьків взаємно підтримувати свій авторитет перед дітьми! Нехай навіть хтось із батьків дав би якесь неправильне розпорядження. Друга половина не повинна критикувати чи відмінити його. Менше буде зло від виконання неправильного розпорядження, ніж балачки про те в присутності дітей. Батьки можуть і повинні домовитись про те між собою сам-на-сам. І хай відміняє неправильне розпорядження той, хто його дав.

Треба пам'ятати про безмежне довір'я й благоговіння дітей до своїх батьків. Пам'ятати й шанувати та підтримувати в них це чуття.

32. РОЛЯ БАТЬКА В РОДИНІ.

Це є загальні уваги до родинного життя, які в однаковій мірі зобов'язують і батька, і матір. Але поза ци-

ми є ще відмінні виховні завдання як батька, так і матері. Влучно сказано: батько є голова родини, а мати — серце її. Цим окреслено ролі батька й матері. Батько відповідальний представник своєї родини. Він є уособлення сили, сили волі й сили ума, непохитний авторитет у родині. Але він не повинен бути диктатором. Диктатура не дає справжнього авторитету. Він повинен зважати на потреби членів родини й по змозі задовольняти їх. Члени родини вільно й відверто висловлюють свої думки й бажання, і батько повинен з ними рахуватись, щоб рішення його були правильні й задовольняючі. Батько в першу чергу повинен бути самоопанованим і зрівноваженим. Це дасть йому авторитет. Брак у сучасній молоді правдивої пошани до старших, невизнання їх авторитету, то є брак виховної роботи батька в першу чергу.

Деякі батьки обмежують свої обов'язки, даючи засоби утримання сім'ї. То є важне, але воно охоплює лише матеріальний бік справи, забезпечує фізичний ріст дитини, і нічого не дає для духового розвитку її. Такі батьки свідомо відчужують себе від своїх дітей, бо духовий ріст їх відбувається без батьківського впливу. Причиною цього може бути крайній егоїзм батьків або ж переобтяження гро-

мадськими обов'язками. Але цитований вище Рейнінгер підкреслює, що “ніякі обов'язки громадські, ні турботи про фізичний розвиток дитини, ні питання домашнього побуту не є й приблизно так важливі, як терпелива, постійна й непомітна робота щодо організації (виховання) характеру дитини”. Коли батько уникає своїх обов'язків щодо виховання дітей, тоді діти його виростають напівсиротами.

Своїм ставленням до жінки, своєї дружини, він дає приклад того, як слід шанувати й цінити жінку, з лицарською чемністю до неї ставитись і не бути тираном у родині. Часто буває так, що ми вміємо бути чемними й приємними в поводженні з сторонніми, чужими нам людьми, а з своїми найближчими у родині буваємо брутальними, нестерпними. І цього навіть не помічаємо. Будні родинного життя вбивають у нас чуйність.

Ми високо цінімо себе й свою працю і в той же час не хочемо знати кропітливої, непомітної праці своєї дружини й матері родини. Існує такий анекдот. Вперше за 13 років подружнього життя чоловік якось повернувся додому з букетом квітів. Побачивши його, дружина злякано скрикнула: “Боже мій, що за нещасливий сьогодні день! Івась дістав погану оцінку з

аритметики, Наталка розбила вазу, я згубила картку на молоко, а тут ще й ти напився!”...

А як би гарно було, коли б чоловік час від часу дарував своїй дружині квіти на ознаку своєї пошани й подяки за її працю!

33. РОЛЯ МАТЕРІ.

Роля матері в сім'ї — це бути її серцем. Серце, як відомо, є джерело чуття, переживань. Отже, мати дає чуттєві забарвлення родинного побуту. Це головне її завдання. Вона повинна бути на сторожі доброї, світлої, радісної атмосфери в родинному житті, своєю ніжністю і теплом ogrівати його.

Готують дівчат до одруження, навчаючи їх кувоварити, шити, мити тощо. При цих безумовно корисних заходах зовсім забувають про найголовніше: навчити, підготувати до розуміння й виконання високо-відповідального обов'язку й покликання материнства. Рідко трапляються матері, які розуміли й опанували б у всій глибині завдання й призначення матері. Але це збагнув геній Шевченка:

“У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Буває іноді дивлюсь,
Дивуюсь дивом...
І перед нею помолюсь,
Мов перед образом святим
Тієї Матері Святої,
Що в мир наш Бога принесла”...

Мати, що живе для блага й щастя своєї дитини, є джерелом ласки і тепла у своїй родині, така мати в найвищій мірі виконує божеську заповідь любови. Цей високий ідеал заслугоує авреолі святости.

Також високо цінить її і російський письменник Л. М. Толстой: “Мати є те сонце, яке обігриває родину”.

Нещастя нашого часу — поспіх, темпи у всьому, різні позародинні обов’язки матері, — відбирають у дітей їх добрих, терпеливих матерів.

Вартість життя — у стремлінні до добра, у високості, до всього шляхетного! Збудити й утримати в дітях розуміння цих цінностей є завдання родини. На сьогодні це завдання має більше значення, як будь коли. На родину покладається надія на майбутнє. Працювати для добробуту своїх дітей, а через них і для своєї країни, класти основи ліпшого майбутнього нації, — таке шляхетне і важливе завдання матері.

Мати (також і батько) повинна бути самоопанованою, готовою до са-

мозречення, притамовуючи в собі всякі егоїстичні прояви й бажання. Виховні турботи матері починаються вже з утробного періоду дитини. Уже тоді вона повинна дотримувати певний режим щодо їжі і свого поступовання. Ще відомий грецький філософ і педагог Платон казав: “Необхідно пильнувати жінок, аби вони в період вагітності мали відповідне життя. Вони повинні уникати всяких крайностей, надмірностей; їм шкодить забагато приємностей, а тим більше всякі сильні, підвищені сприйняття. Їм треба в цю пору жити в атмосфері безтурботности, спокою і м’якості. Вони повинні побільше гуляти й бути в русі, бо це є важне для матерів, важне і для дитини, що незабаром прийде на світ”.

Також уже згадуваний нами Рейнінгер твердить: “Жінка, що має стати матір’ю, у міру своїх можливостей повинна намагатись бути доброю, думати тільки про шляхетне й прекрасне, нічим не хвилюватись, — усе це буде доброзичливо впливати на дитину, що народиться”.

Батьки, а особливо мати, повинні більше часу приділяти для дитини, увійти в її духове життя, знати її думки. Мати, яка годує, чистить, обшиває дитину, але не цікавиться внутрішнім життям її, не вдумується в запитуван-

ня дитини, мало чим ліпша від тієї, що живе для себе, для приємности й спорту. Праця жінки-матері в родині подібна роботі природи, яка спокійно розгортається, панує і служить до добробуту, благословенства й створює почуття насолоди. Тому так важно для жінки-матері в роботі й своїх обов'язках знаходити задоволення. Як важно для її щастя знаходити радість у своїй праці, спостерігаючи перші соняшні усміхи дитини й перші її поступи. Терпіння, добрість і любов, — найважливіші чинники впливу повноцінної матері.

Але повноцінна українська мати буде такою лише тоді, коли, як зазначає О. Теліга в статті: “Якими нас прагнете?”, у своїй виховній роботі буде керуватись не вузьким колом своїх родинних інтересів, а високими ідеалами всенаціонального добра. Бо без цього вона “дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає “по своєму образу і подобию” на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі для того потрібні компроміси. Тоді її прив'язання до свого тіснішого колективу-родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу — нації.

Так буде завжди, доки кожна українка не навчиться дивитись на чоловіка, дітей, а, головно, на саму себе, не лише як на сторожів домаш-

нього вогнища, а передусім, як на сторожів цілості, щастя й могутності більшої родини, — нації... Бо українська жінка не сміє замкнутися в своєму теремі і відірватися від цілого многобарвного світу, що лежить поза ним, доки вона цілком не збагне всіх суворих і жорстоких вимог, які той світ ставить до неї й до її родини”.

Отже, повноцінна українська мати любить своїх дітей, живе для них, але виховає їх так, “щоб вони любили свою батьківщину ще більше, як своїх батьків”.

Очевидно, що для виконання так важливої проблеми материнства жінка повинна бути підготовлена всією системою виховання. Особливо відповідальна роля припадає на школу (середню й вищу). До цього часу в системі виховання дівчат занедбувалась основна вимога педагогіки, — виховувати відповідно природних залогень вихованця, розвивати й посилювати їх. Щодо виховання жінок в жодній системі ця вимога не дотримана. Основне призначення жінки — материнство і все те, що пов’язане з цим, ці системи не враховують. І жінка, ставши матір’ю, відчуває, що її готували не так, як слід. Це спостерегла письменниця Д. Гуменна. В її романі “Діти чумацького шляху” (4

частина) героїня роману Килина в розмові з товаришем студентських років Тарасом Сарголюю каже: “А тепер він (чоловік-архітект) тільки про свої проекти думає. Наче однаково маємо вищу освіту, але його професія — то щось надзвичайно важливе. Ну, а моя... Маю я її викинути на смітник? Якби не діти, то, напевно, покинула б”...

В українській самостійній державі ми повинні врахувати цей недолік в дотеперішній системі виховання. Для виконання високої й відповідальної ролі української жінки-матері наша громадськість повинна створити для неї всі потрібні передумови. Першою такою передумовою є справжнє шанування її, лицарське до неї ставлення. “Скрізь, де жінки користаються пошаною, боги задоволені, а коли їх ображають, то даремно всяке благочестя”, твердив індуський мудрець Ману.

Цитований уже вище проф. Ващенко відмічає такі високі моральні якості української жінки:

1. вроджену інтелігентність,
2. лагідність вдачі і ніжність, сполучену з свідомістю своєї гідности,
3. своерідний духовний аристократизм,
4. розвинений естетизм в побуті й одежі,

5. любов до природи й розуміння її красот,
6. шанування своєї дівочої чести,
7. вірність у коханні й родинному житті, і
8. самовіддану й жертвенну любов до дітей.

Той же професор підкреслює: “Майбутнє України значною мірою залежить від нашого жіноцтва. Коли воно покине гонитву за потворними модами і, засвоюючи кращі здобутки всесвітньої культури, буде плекати наші прекрасні традиції, коли воно буде берегти свою честь, буде якнайкраще виховувати дітей і творити здорове, змістовне родинне життя, коли воно триматиме високо прапор релігії й моралі, — тоді перед нашим народом відкриються прекрасні перспективи, тоді здійсниться справжнє відродження України”.

34. ПРОБЛЕМА ЩАСЛИВОГО ПОДРУЖЖЯ.

Але найкраща жінка, свідома своєї ролі в сім'ї і добре підготована до неї, не зможе забезпечити родинного щастя, не виконає свого призначення, коли цього не розуміє й не підтримує її чоловік, батько сім'ї. Вище було сказано, що сім'ю у власному розумінні творять не так її фізичні складники, як духові властивості: єдність, щирість, інтимна ат-

мосфера тепла, любови, взаємодові-р'я й життєрадості. Молоді люди, що вступають у подружжя, повинні добре пам'ятати про те, що вони обирають собі друга, товариша на все життя. Спільне життя людей буває тим легше й приємніше, що більше вони мають між собою спільного.

Отже, що більше спільного буде в характерах молодого подружжя, що більше тотожності буде в їхніх поглядах на справу виховання дітей, тим легше буде їм пройти спільний шлях подружнього життя. Звідси виходить, що кожне з них повинно пізнати самого себе, свою вдачу, а потім також і вдачу свого друга. Таке пізнання слід почати з вивчення Erbgt'u, — спадкового добробуту. Як уже було сказано, цей Erbgt є підставою здорової, доброякісної суті, як фізичної, так і духової в нащадках. Цілком зрозуміло, що батьки хочуть мати здорових, повноцінних дітей. А це в першу чергу залежить від того, який Erbgt вони передадуть їм. Отже, кожне з подружжя повинно звернути увагу і на батьків, а коли можливо — і на попередню родословну свого друга в подружжі. Чи нема в тій родословній випадків дегенерації (алкоголиків, злочинців кримінальних чи ін., спад-

кових хворіб тощо), твердо пам'ятаючи, що такі випадки, в силу законів спадковости, можуть повторитись на власних дітях. Коли перевірка Erb-gut'у обох боків дасть добрі наслідки, то це може бути першою умовою щасливого подружжя.

Другою умовою, і то дуже важливою, є відповідність характерів чоловіка і жінки. Характер людини, як вище було зазначено, складається з темпераменту та різних властивостей, успадкованих чи прищеплених вихованням, на основі егоцентризму чи альтруїзму. Що більше темпераменти або їх схрещення будуть тожні або наближені у подружжя, тим менше буде тертя, а більше одностійності в їх поступованні. Наведу такий приклад. Я є холерико-меланхолік. На фабриці доводиться працювати з кимсь удвох коло вагонетки, переводячи її від одного конвеєра до другого. І ось, коли цю роботу виконуємо з товаришем, у якого також переважає холеричний темперамент, праця проходить одностійно, легко, навіть приємно. Але часом виконуєш цю роботу з іншим, у якого помітний флегматичний темперамент. Холерик і флегматик різняться між собою темпами реакцій: холерик — бистрий, флегматик — повільний. Я скоро хапаю вагонетку і тягну її.

куди слід, а флегматик лише поволі слідує за нею. Я виконую роботу за себе і за нього. Щоб цього уникнути, я мушу стримати себе і перейти на його темпи. Це також неприємно. В обох випадках зайва витрата енергії: в першому — на роботу за товариша, а в другому — на затримання природнього мені темпу. І те й друге неприємне, і це виявляється в наростанні чуття неприхильності до товариша флегматика.

Великий вплив мають темпераменти на вироблення характеру людини в дорослому віці. Розрізняють два типи характерів: інтровертований та екстравертований. В основі інтровертованого лежить меланхолійний темперамент або меланхолійно-флегматичний; в основі екстравертованого — сангвінічний або сангвініко-холеричний. Інтроверт є складне латинське слово. “Інтро” значить — всередину, а “верт” — звернення. Отже, інтровертований характер означає людину, яка свої почуття, бажання й стремління скеровує на свою власну особу, а не на зовнішній світ. Така людина любить самотність і ніяково почуває себе в товаристві інших. Любить займатися науками, літературою, розробляє плани, проекти, філософські теорії, тощо. Любить заглиблюватись у свої власні пере-

живання, аналізуючи їх. Створює таким чином свій власний внутрішній світ, в якому радо замикається, ізолюючи себе від інших. Інтроверт дуже чулий на найменші образи й тяжко переживає їх. Люди цього типу не можуть бути добрими промовцями чи організаторами якихось товариств, взагалі там, де їм доводиться мати діло з людьми, співпрацювати з ними. Це не їх фах. Затишний кабінет, праця над книгою, мрійництво в самотині — це їх місце.

Другий характер екстравертований є ніби протилежний першому. В основі екстраверта є сангвінічний темперамент або сангвініко-холеричний. Люди цього характеру не люблять самотності, не заглиблюються у свої переживання. Вони люблять товариство, своєю появою в товаристві оживлюють його, підносять настрій. Тому екстраверти мають до себе симпатію інших. Так само симпатично, легко, з довір'ям вони ставляться й до інших. Мало звертають уваги на образи, трактуючи їх, як прояв людської слабости, а не злої волі. Легко сходяться з іншими і мають багато приятелів і добрих знайомих. Взагалі, екстравертований характер є практичний і, як дехто вважає, щасливий.

У подружжі люди з цим характе-

ром можуть бути щасливі, але тоді, коли обі статі посідають його. Коли ж в подружжі сходяться протилежні характери — інтровертований і екстравертований, — то це може бути справжньою катастрофою родинного життя. Прийде, скажім, такий інтроверт з роботи, читає, пише, слухає радіо, щось пригадує і заглиблюється в себе. А тут тобі жінка починає щебетати. Розказує, що їй снилося, кого бачила, жартує, співає... Одним словом, перешкоджає йому солодко мріяти. Або, іншим разом, жінка підмовляє на якийсь чудове зібрання, чи разом піти до театру, до кіна, то йому ніби ножа всадили. Йому йти між люди — це витратити гроші, наживати ворогів, марнувати час. І так усе життя: він — там, де спокій, самота, книжка, а вона — музика, натовп, гамір, жарт, сходи. Вона всіх знає, всі їй служать; в товаристві вона, як риба у воді. Він намагається її перевиховати, вибити з голови всякі витребеньки, всякі знайомства, а вона, як піддається, буде обезличена, втратить усякий інтерес до життя, занедає.

Нарешті, ще одна умова доброго подружнього життя. Це взаємоповага і обов'язковість. Молоді люди, вступаючи до спільного родинного життя, повинні добре усвідомити со-

бі те, що цим вони беруть на себе цілий ряд обов'язків одно перед другим. Загальноприйнятим обов'язком батька є утримання своєї сім'ї, матеріальне забезпечення її. Але бідно виглядає та сім'я, в якій обов'язки батька обмежуються тільки цим. Як вище вже було зазначено, — він має свої обов'язки щодо виховання дітей. Він є для дітей втілення сили, мудрости й розуму. *Оці властивости батько* повинен розвивати й зміцнювати в своїх дітях, привчаючи їх з пошаною ставитися до інших, особливо до старших. Щонайменше 1-2 години щодня він повинен уділяти дітям, на розмови з ними. Далі, батько повинен завжди пам'ятати, що він є голова родини, яка являє собою найменшу суспільну клітину. Співжиття членів родини, лад у ній повинні мати демократичну основу. Отже, родина повинна бути першою школою демократизму. В такій родині члени її повинні почуватися і поводитися вільно, але не свавільно. Прикладом цього, в першу чергу, повинен бути сам батько. До дружини він ставиться з пошаною й належною увагою, пам'ятаючи, що вона виконує масу дрібних і непомітних хатніх обов'язків, забезпечуючи цим йому сімейний добробут.

Так само молода дружина має свої

обов'язки. Дуже помиляються ті, що думають обмежитись тільки готуванням обідів та прибиранням у кімнатах. Це є важне, але не менше важним є також родинна атмосфера. Вона повинна бути життєрадісною, інтимно-легкою, любовною. Джерелом такої атмосфери має бути дружина-мати. Вона пильно стереже її, як найбільший родинний скарб, бо тільки в такій атмосфері може бути повноцінне виховання дітей. У такій родині батько знайде повний відпочинок і затишок від повсякденних турбот і неприємностей поза домом, на службі. Тому така сім'я буде міцно в'язати його й усіх членів.

Ще одне повинні пам'ятати жінки відносно своїх чоловіків. Мужчина належить не тільки своїй сім'ї. Він не може обмежити свої обов'язки й інтереси своєю родиною. Він, як також і жінка, але він в більшій мірі, є членом великого колективу — нації. Він повинен розуміти завдання й проблеми своєї нації і стремити до їх здійснення. І ось тут є дуже важливим, щоб жінка так само була свідомою отих обов'язків і стремлень свого чоловіка, була йому вірним товаришем і допомагала йому, а не навпаки, перешкоджала. У мужчин, які повинні бути втіленням сили й мужності, бувають хвилини слабости, зневіри, ко-

ли воля до чину розмагнічується. І ось тут роля повноцінної дружини: в такі хвилини вона повинна стати миць свого чоловіка, бути джерелом натхнення, запліднювати його мужність.

На перешкоді до родинного добробуту й щастя може бути скрайній індивідуалізм подружжя — чи то чоловіка, чи то жінки. Якщо кожне з них буде за всяку ціну відстоювати свої погляди, смаки, уподобання тощо і не захоче рахуватися з іншими, відмінними поглядами чи уподобаннями свого друга, то це буде завжди приводом до тертя й непорозуміння. Спільне життя, спільний добробут повинен змусити їх до компромісового вирівнювання отих усяких розбіжностей їх характерів. Спільні клопоти, спільні переживання, родинні успіхи чи невдачі, горе й радість, спільно пережиті, — все це сильно зближує й в'яже подружжя, виробляючи в них почуття єдності або "ми-почуття", як його визначають у психології.

На перешкоді щасливого родинного життя також можуть бути, так зв. мішані подружжя. Під цим розуміємо мішані подружжя різних національностей або різного віровизнання, або ж те й друге разом. Такі подружжя є досить часте явище в наших емігрантських умовах. Крім усього

вищесказаного, вони збільшують відмінності й розходження між подружжям іще по лінії аспірацій національних і релігійних. Людина, свідома ваги своїх національних і релігійних особливостей, не може так легко зрестися їх. Вони є часткою її душі. Цілком природно, вона хотіла б оці духові свої цінності передати своїм дітям. І ось тут то і ґрунт для родинних непорозумінь, суперечок і сварок. Коли ж одна із сторін у подружжі уступить, зречеться своїх цінностей у своїх дітях, вона не може бути спокійна й морально задоволена. Її буде гнітити й переслідувати почуття власної меншевартості і втрата чогось цінного. Практика нашого емігрантського життя в таких випадках це стверджує. Особливо це стосується нашої української молоді, коли друга сторона їх одруження є польської чи російської національності. Історичний національний і релігійний антагонізм з цими нашими сусідами ще більше може посилити й загострити родинні непорозуміння на цьому ґрунті.

Звичайно, я далекий від того, щоб дати якийсь універсальний рецепт щасливого подружжя, але думаю, коли будуть додержані всі вищезазначені умови, а, головню, коли обидві сторони в подружжі будуть завжди пам'ятати про це, і кожне з них буде

стреміти до здійснення і створення його, то наслідки будуть добрі. За щастя й добробут треба боротись, — само воно не прийде.

35. “ТРУДНІ” ЩОДО ВИХОВАННЯ ДІТИ.

До цього часу, говорячи про ті чи інші виховні заходи, ми мали на увазі дітей звичайних, що їх розвиток ні в чому не відхиляється від того, який умовно звать нормою. Але нерідко трапляються діти з певними вадами, як наслідок хвороби якогось органу, чи то з народження, чи з невмілого виховання. Це група дітей, що їх в педагогіці звать “трудними” щодо виховання.

Сюди належать перш усього нервові діти. Нервовість у дітей буває з народження, передана у спадщину від батьків. Такі випадки в наші часи досить часті: це наслідок лихоліття більшовицького панування. Але також нервовість може бути викликана через невміле виховання. Ми знаємо вже з попереднього, як сильно збуджують нерви дитини запахи. Сильні запахи втомлюють дитину, вона втрачає спокій і сон.

Також шкідливо діють на нервову систему дитини хотіння й почування. Дитина хоче їсти, а їй довший час не дають, або ж дитині щось бо-

лить, чи довший час вона переносить почуття чогось неприємного. Такі хотіння й почування — ще психічна робота, на яку дитина витрачає невеликий запас своєї нервової енергії. І всяке напруження, як довге слухання, розглядання чогось, навіть ссання материнного молока, — усе це може знесилювати дитину.

Але нервовість може розвинутиись і пізніше — у дошкільний період, чи період старшого дитинства (7-15 років). Вище ми вже вказували на благодійні впливи спокійного оточення в родині й самоопанування батьків. Коли ж цього нема, а навпаки — паує сварка, брутальність поведження не тільки з дитиною, а навіть в її присутності, то це й є той ґрунт, на якому розвиваються нервові захворювання дітей.

Фахівець педагог Н. Тарасевич у журналі "Шлях освіти" за 1930 р. ч. 4 розповідає про такі факти. Дитина 2 р. 5 міс. спала. Уночі на помешкання напали бандити. Від шуму й криків дитина прокинулася і стала кричати. Бандити схопили її й віддали матері, яку прив'язали до стола й увесь час загрожували ножом. Цей жах так потряс дитину, що вона за 3 місяці втратила мову і довгий час раптово прокидалася зо сну з несамовитим криком. До того часу ди-

тина була цілком спокійна.

Другий випадок. Хлопцеві 13 р. померла мати. Батько одружився вдруге. Мачуха мала теж хлопця 4-х років. Одного разу вона пішла з дітьми купувати їм капелюхи. Купила своєму капелюшок зо стрічкою і, ніби з обов'язку, такий же купила пасинкові, не питаючись його, подобається він йому, чи ні. Хлопець боявся, що з нього будуть товариші сміятися, але нічого не казав, був пригнічений і надто вражений фактом такого нечулого, формального до себе ставлення. Він любив батька і, щоб не робити йому прикрости, не сказав про це нічого, хоч переживав тяжко. Через кілька днів нервово напруження проявилось у формі судорог голови, шиї й плечевого поясу. Оцей другий випадок цікавий тим, що виявляє в деяких дітей особливу тонкість і чуйність нервово-психічної їх організації. Хлопець відчув формальне до себе ставлення, брак материнської любови.

Безсонниця у дитини — певна ознака її нервового стану. Вище вже подавалась нервово-психічна гігієна, якої особливо пильно треба дотримувати з такими дітьми. Благодієнно впливає на нервових дітей перебування на свіжому повітрі, пізніше руханка, добрий сон та взагалі певний і по-

стійний режим дня. Особливо ж треба пам'ятати про спокій і самоопанування батьків у поводженні з такими дітьми, та значення для них атмосфери радості й любови в родинному оточенні. Ще в утробному періоді мати повинна уникати всього, що могло б її хвилювати. Повинен про це пам'ятати й батько і не допускати до такого хвилювання.

Ні биттям, ні криками не можна виховати дитину спокійною, зрівноваженою. Це можуть зробити лише терпіння і свій добрий приклад.

36. ВЕРЕДЛИВІСТЬ.

Діти можуть вередувати з двох причин: або в наслідок хвороби, псевтоми, якогось болю, або ж — невмілого виховання.

У першому випадку слід якнайскоріше знайти причину й усунути її. Коли цього не зробити, то вже в дорослому віці проявиться вона у особливій злісності й гострій дразливості людини.

Другий випадок — то є наслідок пристрасної, але нерозумної любови батьків, особливо до одинаків. Дитина скоро помічає, що найменші її бажання виконуються. Її ж бажання ще не можуть контролюватися недорозвиненим умом і не є виразом насущних потреб, а скоріше бажання пере-

вірити ще раз, чи буде виконано її забаганку. Дитина поволі привчається до того, що вона є щось особливе в сім'ї, що всі повинні її слухати й виконувати всі примхи. Так виховують маленького тирана в сім'ї, який потім буде великим тягарем для своїх близьких.

Такі діти скоро перенасичуються від усяких розваг і забав, почувають утому і нездатні розуміти повсякденні радості простого буденного життя, утрачають простоту і природність.

Вище, визначаючи ідеал, до якого повинен стреміти вихователь у своїй роботі з дитиною, першою ознакою ми поставили добру підготовку вихованця до самостійного життя, зміцнення його волі. Отже, пещені діти в родині, які завжди мають усе готове, яких найменші забаганки виконуються, не можуть мати такої підготовки. Навпаки, воля їх розмагнічується. Перші самостійні кроки в житті пересвідчують їх у непристосованності й нездатності. Це викликає в них роздратовання й злість, яку вони спрямовують на інших, часто близьких собі людей.

Вище згадуваний уже Н. Тарасевич наводить такий факт із щоденника отакого пещеного 15-літнього підлітка. "Сьогодні я щипатиму у мате-

рі голі руки, але на таких місцях, щоб синяків не було видно, під рукавами, потім поріжу їй ножицями сукню, а потім плюну їй в лице". Автор додає: "Така ненормальна установка до матері цілком впливає з неприпустимо випещеного виховання, яким вона була оточена в ранньому дитинстві. Неприспособаність до життя, постійні сутички з сусідами, неможливість власними силами відстояти себе в більш складних обставинах, — усе це призвело до того, що цей підліток усі свої невдачі і внутрішню незадоволеність почав виявляти в агресивності до матері".

Так природа духово скаліченої дитини мстить за своє каліцтво.

Боротись із вередями в дітей не легко, але конче потрібно. Для цього треба змінити оточення, дати інших виховників. Не звертати уваги на вереди, натомість давати такій дитині певні посильні обов'язки й завдання, і настирливо, але терпеливо домагатись виконання їх. Взагалі привчати до обов'язковості. Спроквола розвивати й зміцнювати почуття задоволення з своєї праці й виконанням своїх обов'язків, і в цьому знаходить радість свого буття.

37. НАХИЛ ДО ОБМАНУ

Трапляються діти, що говорять неправду, обманюють. Не завжди вони це роблять свідомо, а тому в кожному окремому випадку треба добре розбиратись, знайти причину обману.

Бувають, напр., діти з багатою фантазією, які свої сни або свої уяви приймають за реальну дійсність. Вони самі вірять у це, як у реальність, і так розповідають іншим. Не слід карати таких дітей, а терпеливо вислухати їх, а потім похвалити за добре придумане (чи бачене в сні) оповідання. Кожний раз підкреслювати дітям, що то не дійсність, а їх видумка.

Буває обман із-за боязні кари. Очевидно, дитина вже була карана. У таких випадках потрібно вяснити дитині, що коли вона робила проступок, то забула, що це буде неприємно батькам, яких вона любить, а тепер ще більшу робить неприємність, їм. Дати зрозуміти дитині, що батьків болить не так сам проступок, як те, що вона не довіряє батькам, а тому й не любить їх по-справжньому. Дитина повинна завжди пам'ятати (це треба їй підкреслювати), що коли вона дійсно любить батьків, то не буде робити чогось такого, що б їх бо-

ліло. Така думка буде стримувати її від обману.

Нарешті, іноді обманюють із-за чуття неприємности признаватись у чомусь негарному, недозволеному. В таких випадках треба виховувати в дітях почуття честі. Наявність цього чуття буде тамувати й поборювати чуття неприємности, як причину обману. Пояснити народню приказку: “Хто раз збрехав, тому вдруге не повірять, хоч би й правду казав”, і підкреслити, які тяжкі наслідки для дитини в майбутньому може мати звичка обманювати.

У боротьбі з нахилом до обману треба мати терпеливість, і не спішити з покаранням дітей. “Ліпше дарувати дитині, може, навіть необгрунтоване довір'я, як недовір'я, бо довір'я апелює в дитині до доброго, що в ній дримає” (Рейнінгер). Дорослим слід пам'ятати, що часто вони самі є причиною такої хиби в дітях. Буває, що в присутності дітей батьки, чи хтось із старших, говорять, як здається, невинну загально-прийнятую неправду, напр., нема вдома, хтось гарний чи гарно йому щось виглядає (це увічі), а потім говорять противно. Діти чуйні до цього, і собі починають хитрити, обманюючи.

38. БОЯЗЛИВІСТЬ.

Бувають діти особливо боязкі. Почуття страху, очевидно, природжене дітям. Коли дитина усвідомить себе як щось окреме від оточуючих предметів, тоді, при її безпорадності, у неї виникає почуття страху. В основі цього чуття є свідомість загрози. Завдання виховання полягає в тому, щоб виявити дітям безпідставність страху. Ніколи не слід лякати дитину чим би то не було: вовком, коминяром, чортом тощо, бо це буде лише зміцнювати лякливість її. Далі, слід звернути увагу на виховання волі в таких дітей. Про це вже говорилося у випадку боротьби з боязною темноті.

Нарешті, не слід дітям про це чуття багато говорити, щоб не концентрувати на ньому їх уваги. Хай більше думають про щось радісне й бадьоре.

39. ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВДАЧІ.

Тема наша не була належно освітлена, якби ми не торкнулись питання нашого народного характеру і нашої національної педагогіки. Ще на початку було сказано, що завданням педагога є зміцнити й розвинути в дитині все добре, а недобре тамувати, нищити. Ця педагогічна засада стосується й цілих народів. Сучасний

відомий австрійський педагог Фрідріх Шнайдер у своїй книзі: "Triebkräfte der Pädagogik der Völker" каже, що педагогів повинен цікавити характер власного народу, щоб знати його слабості, недобрі сторони, й поборювати їх виховними способами, як також особливості обдарування, і взагалі його добрі переваги плекати, посилювати.

Окремі народи мають своє духове обличчя. Впродовж ряду сторіч формувалась індивідуальна духовна істота народу. На її витворення впливали: природне географічне оточення, клімат, історія того народу, релігія, культура, наука, взаємостосунки з іншими народами тощо. Той же Фрідріх Шнайдер каже: "Погляд про залежність характерних властивостей народу від впливу географічного оточення, в якому народ живе, є старий". І далі він же наводить слова географа Ратзеля, що "заселені простори землі з їх кліматом і іншими властивостями оточення формують постійних мешканців" (стор. 102).

І чужинці (як німець Ганс Фрюптель, росіянин В. Белінський), і наші дослідники, як М. Костомарів, Ю. Липа й інші, відмічають такі позитивні риси нашої національної вдачі: глибока релігійність, любов до природи, лагідність, волелюбність, демокра-

тизм, заглиблення в суть речей і явищ, толерантність до інакшодумаючих тощо.

Але поряд з цими добрими маємо й недобрі риси в нашій духовості. Це перш за все наш скрайній індивідуалізм, свавільство, перевага особистого над громадським. Творче стремління до розбудови має вже в собі елементи руїни недоробленого. Звідси — непошана й нищення своїх громадських і національних авторитетів.

Очевидно, в нашій історичній минувшині не було достатніх умов, формуючих дисциплінованість і підпорядкованість особистого громадському. Навпаки, був степ, який давав притулок і плекав “дикий посвист розгнузданих воль”, як каже поет Ю. Клен. До цього ще слід додати довголітнє панування над нами чужинців, — поляків та москалів. Вони свідомо деморалізували нашу духовість, нищачи, дискредитуючи національних героїв і наші національні святощі. Своє панування зміцнювали, спираючись на елементи аморальні, меншвартісні. Такий елемент вони висувають на провідні місця, штучно створюють йому ложний авторитет.

Отже, основна наша хиба — перевага чуттєвої стихії, настроєвості і залежності нашого поступовання, чину від отієї стихії. А в тій стихії мають

перевагу егоїзм і честолюбство. Очевидно, ці низькопробні чуття і є ґрунтом нашого національного лиха. Звідси завдання нашої національної педагогіки й кожного вихователя зокрема: тамувати егоїзм і честолюбство, прищиплювати пошану до авторитетів (бо авторитет — то є признання й пошана за якісь особливі послуги для народу), зміцнювати волевий складник нашої психіки, а, головне, привчати керуватись у своїх чинах не індивідуально-егоїстичними мотивами, а загальногромадськими і вселюдськими. Така проблема стоїть перед нами, і ми мусимо її здійснити.

Ціль і спрямовання родинного виховання у німців характеризується словами “*sei artig*” (будь чемний), у англійців — “*be good*” (будь добрий), у французів — “*sois sage, sois raisonable*” (будь розумний, будь послідовний).

У нас же, по-моєму, відповідно повинно бути: “Люби Бога й шануй людей”.

40. ЗНАЧЕННЯ ЩАСЛИВОГО ДИТИНСТВА, ПРАВИЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ДИТЯЧІ РОКИ, ДЛЯ ЛЮДИНИ В ДОРОСЛОМУ ВІЦІ.

На закінчення розгляду нашої теми слід підкреслити особливу вагу дитячих років на весь наступний вік

людини. Як виглядає вона в дорослому віці, як склався її характер, які його недомагання? Чи переважає в неї оптимізм чи песимізм, чи позитивно вона ставиться до людей чи негативно, чи дає вона щось будуюче в життя своєї громади, чи навпаки — руйнує його, — усе це у великій мірі залежить від того, як вона провела свої дитячі роки, як її виховували. Кожний період дитинства має свої особливості, і, коли якийсь із них занедбано, то це неминуче відіб'ється уже в дорослому віці як недомагання якогось психічного складника чи якоїсь властивости вдачі.

Психічне життя дитини починається з розвитку її змислів. Наші змисли є органами пізнання зовнішнього світу. Ясно, що досконаліші ці органи, то легше й глибше можна пізнати його, бо враження з оточення будуть сильні й яскраві. Коли цього нема, зменшується і бідніє психічне надбання людини.

Дуже важним є збереження в здоровому стані нервової системи дитини. Цього треба пильнувати з перших днів немовляти, ба — ще в утробі матері. Пошкоджена нервова система в дитячих роках не направиться в дорослому віці, скоріше погіршиться.

На своєму місці ми говорили про

значення самоопанування й рівноваги, а ці властивості вдачі не можуть бути при пошкодженій нервовій системі. Отож, вихователям слід про це завжди пам'ятати.

Особливо важним є період 3-й, період гри й забав. Бо власне в цей період, десь на 4-му чи 5-му році у дитини прокидається цікавість усе знати з навколишнього світу. Вона дає своїм виховникам безліч різно-родних питань. І тут є дуже важним усі ці питання задовольняти. Цим шляхом дитина збільшує свої знання, посилює й зміцнює свій розум.

Англійський психолог Джеймс Селлі каже: “Стремління дітей усе знати часто натикається на глуху безтурботність дорослих, які не звикли звертати уваги на такі речі. Дуже правдоподібно, що завдяки пасивному ставленню дорослих до запитів дітей, розумова діяльність у них затримується на самім початку”.

Як у цей 3-й період, так і в наступний, слід звернути пильну увагу на розвиток волі. Це особливо є важним для нашої української вдачі. Справедливо відмічають у нашій духовості перевагу чуттєвого складника — настроєвість (проф. Шлемкевич). Оця настроєвість спричинює нашу недисциплінованість та отаманію в громадсько-політичному житті. А це і є ва-

ди виховної роботи в сім'ї і школі. Для зрівноваження гармонійного виховання у нас слід посилити виховання волі. Коли дитина незграбна, нездатна скупчувати увагу, непевна в собі, а її мова невпорядкована, також, коли вона нездатна стримувати й керувати сечовим міхуром — все це свідчить про слабкість її волі. При наявності оцих ознак треба зразу ж направити цю хибу. Для цього потрібно робити відповідні вправи, про які вже була мова. Крім того, під кінець періоду старшого дитинства (12-15 р. р) корисно давати дітям читати літературу про життя великих людей чи оповідання, в яких змальовуються герої сильних характерів, напр., Кобилянської, Багряного та ін.

Підкреслюємо ще раз оці моменти для того, щоб ми, батьки, були свідомі великої ваги добре проведеного дитинства в родині на весь наступний вік дорослих.

Із усього вищесказаного про виховання дитини можна зробити один висновок, а саме: організація й вироблення повноцінного характеру людини потребує багато цілеспрямованої наполегливої праці. Напочатку це мусить бути праця виховників (у родині батьків, особливо матері) а, пізніше, в юнацькому й дорослому

віці, — особиста, самовиховання. Слід рішуче підкреслити вагу такої праці. У повсякденній життєвій практиці ми мало звертаємо уваги на виробленість характеру в людині. Очевидно, це тому, що ми мало взагалі над цим працюємо й мало думаємо. А треба сказати, що гармонійно всебічно організований характер є найбільшою цінністю людини, бо тільки тоді вона зможе вповні виявити свої творчі можливості. Жодні таланти, навіть найбільші обдарування не мають такої вартости, як повноцінний характер.

Я хочу закінчити розгляд нашої теми словами проф. Мареша з його твору: "Die Lebenserziehung der Jugend": "Найбільше багатство держави не є її золоті запаси чи промисловість, чи сільське господарство, але і тільки — молодь (як і взагалі людність), працею яких будується добробут нації і її майбутнє. Тому найбільшим обов'язком держави є турботи про виховання й освіту молоді, підготовка її до життя".

Дещо перефразувавши ці слова стосовно до родини, можемо так само сказати: найбільше багатство й щастя батьків не в їхніх маєтках чи долярах, але й тільки в добре, повноцінно вихованих дітях. Таке виховання забезпечить їм добробут на старість, а

свідомість чесно виконаного обов'язку як перед своїми дітьми, так і перед своїм народом, дасть чуття повного задоволення.

БІБЛЮГРАФІЯ:

1. E. Reininger: "Erziehung das Kleinkind".
2. Dr. Heinrich Keller: "Vernünftige und unvernünftige Mütter".
3. M. Maresch: "Die Lebenserziehung der Jugend".
4. Förster: "Jugendlehre".
5. F. Schneider: "Triebkräfte der Pädagogik der Völker".
6. Иван Сикорский: "Душа ребенка".
7. М. Костомаров: "Две русскія народности".
8. А. Молотов: "Семья, как основа воспитания".
9. М. Рубинштейн: "Кризис семьи, как органа воспитания".
10. С. Русова: "Влияние окружающей среды".
11. С. Шацкий: "Годы исканий", Москва, 1955.
12. П. Лесгафт: "Воспитание ребенка и его значение", 1910.

Проф. Иван Гончаренко.

ЗМІСТ ЦЬОЇ КНИЖКИ:

	сторінки:
1. Вага виховання	5
2. Роля сім'ї	6
3. Доморосла педагогічна практика	7
4. Розуміння педагогіки	9
5. Труднощі пізнання душевного життя дитини	10
6. Періоди розвитку дитини	12
7. Перші дні по народженні	12
8. Розвиток слуху, зору й дотику	14
9. Нервово-психічно гігієна	17
10. Початок асоціативного мислення	19
11. Зовнішня увага	20
12. Розвиток уяви	22
13. Період первісного творення мови (від 1-го до 3-х років)	23
14. Період гри, або дошкільний період	27
15. Розвиток чуття	32
16. Розвиток ума	34
17. Розвиток волі	35
18. Гри й забави	37
19. Період об'єктивних інтерсів, від 7 до 15 років	40
20. Розуміння родини	45
21. Ідеал виховання	47
22. Вивчення дитини	51
23. Спадковість психічних властивостей	54
24. Темперамент	54
25. Обдарованість	58
26. Типи людської вдачі	60
27. Методи вивчення дитини	63
28. Завваги до родинного життя, згода	64
29. Самоопановання батьків	66

30. Атмосфера любови й радості:	68
31. Авторитет батьків	72
32. Роля батька в родині	73
33. Роля матері	76
34. Проблема щасливого подружжя	82
35. "Трудні" щодо виховання діти	92
36. Вередливість	95
37. Нахил до обману	98
38. Боязливість	100
39. Виховання національної вдачі	100
40. Значення щасливого дитинства, пра- вильного виховання в дитячі роки, для людини в дорослому віці	103
Бібліографія	108

